

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Felsőzsolca határneveinek nyelvi elemzése

Készítette: Béres Júlia
V. magyar-kommunikáció
Témavezető: dr. Tóth Valéria

Debrecen, 2010

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. Felsőzsolca határneveinek névrendszertani vizsgálata	5
2.1. Szerkezeti elemzés	5
2.1.1. Funkcionális-szemantikai elemzés	5
1. Fajtajelölő funkció	7
2. Megnevező funkció	9
3. Sajátosságjelölő funkció	12
2.1.2. Lexikális-morfológiai elemzés	16
2.2. Keletkezéstörténeti elemzés	22
3. A határresszé vált települések névbokrai	35
4. Összegzés	41
Irodalom	43
Források	44
Melléklet	47

1. Bevezetés

Felsőzsolca Borsod-Abaúj-Zemplén megye borsodi részén, a Bükk hegység lábánál fekszik, a Sajó bal partján, közel 7000 lakosa van. Észak felől Arnót, dél felől Alsózsolca, kelet felől Onga, nyugat felől pedig Miskolc határolja. Minden határos település viszonylag közel helyezkedik el Felsőzsolcához, így településünk csak viszonylag kis külterülettel rendelkezik. A városhatár közelében folyik a Bódva-patak és nem messze a Sajó, körülöttük gazdag rétekekkel. A természetes növénytakaró ugyanakkor évről évre egyre csökken, és ennek a folyamatnak az egyik oka a belterület fokozatos növekedése.

Felsőzsolca kialakulásában nagy szerepet játszottak a folyók és állóvizek. A mai *Bódva-patak a Sajó*, a *Bársonyos* pedig a *Hernád* régi medrében folyik, emellett pedig a Sajó elhagyott medrében alakultak ki a *Kis-Csikó-tó*, *Nagy-Csikó-tó* és a *Papp tója* állóvizek.

A település létrejötte vélhetően a honfoglalás előtti időkre nyúlik vissza, a szláv törzsek betelepülésének időszakára. Ekkoriban ezen a területen bizonyíthatóan szláv lakosság élt. A település neve tehát szláv eredetű, a szláv nyelvekben a következő, etimológiailag ide vonható helynevek adatolhatók: mac. *Жолмуца*, szb.-hv. *Zutice*, cseh *Zlutice*, or. *Желмуца*. Tövében az ősszláv *žltъ* 'sárga' melléknév rejlik (PÓCZOS 2001: 81). A Földrajzi nevek etimológiai szótára is a szerb-horvát *žutice* és cseh *žlutice* szavakkal hozza összefüggésbe a város nevét (FNESz.), s ezt a feltételezést alátámaszthatja az is, hogy némely területen előbukkan a sárgaföld, lösz, agyag, tengeri üledék, mely a névadás motivációjául szolgálhatott (ZSÍROS 1993: 20).

Az elsődlegesen *Zsolca* (1281/1347: *Zolcha*, Gy. 1: 817) névvel álló település a 13. században már két formából áll, melyek nevükben is elkülönülnek: az egyiket *Fel-* vagy *Nagyzsolca* (1317: *Felsolcha*; 1332-5/Pp.Reg.: *Nogsoltha*, Gy. 1: 817), a másikat pedig *Al-* vagy *Kiszsolca* (1281/347: *inferiorem Solcham*, 1317: *Olsolcha*; 1332-5/Pp.Reg.: *Minori Zolcha*, Gy. 1: 817) néven említik (a folyamatokat lásd részletesen

PÓCZOS 2001 megfelelő szócikkeiben). Noha a *Zsolca* név bizonyára szláv eredetű, az *Alzsolca*, *Felzsolca*, *Kiszsolca*, *Nagyzsolca* alakok egyértelműen magyar névadás eredményeként jöttek létre (PÓCZOS 2006: 98, 101).

A település neve a későbbi korokban a következő előfordulásokban ismert: 1467: *Felső-Solcza*, 1594: *Felső-Zsolcza* (BOROVSKY), a még későbbi adatok pedig a következők: 1771: *F. Zsólcza* (BmT. 124), 1771: *Felső Zsolcza ~ Felső Zsoltza* (XXII. I. 254), 1782-85: *Felső Zsolcza* (Ekf.), 1799: *F. Zsolcza* (VÁLYI), 1819-1869: *Felsőzsolcza* (Mkf.), 1851: *Felső-Zsolcza* (FÉNYES), 1864: *Felső Zsolcza* (PESTY), 1891: *Felső-Zsólcza* (Mft.).

A város külterületeinek határa körülbelül 25 km hosszú. Miskolctól mindig a *Sajó* választotta el, de jellegzetes határjelölők a *garád*-ok is (emberkéz alkotta árok bokrokkal) amelyek szinte körülvesszik a várost. A külterület határvonalát jelöli még a *Simárd* nevű téglalap alakú terület, illetve a *Kartács* nevet viselő határrész (PUTZ–ZSÍROS 1996: 12–13). A honfoglalás kori falu feltehetően víz közelében lehetett, erre utal néhány mai belterületi utcában talált Árpád-kori lelet. A középkorban Diósgyőr uradalmához tartozott a falu, 3-400 fős lakosságával. A mai szerkezet kialakulása a 18. századra tehető: *Szilvás*, *Vám*, *Falu*, *Sorik* neveken szerepel az a négy terület, melyek köré folyamatosan épültek a házak, és bővült a falu, még ma is ez a település belső magja. A lakosság ekkoriban 700 főre tehető, és az 1950-es évektől kezdve tapasztalható e tekintetben egy mára lassan befejeződő növekedés; amit az is jelez, hogy 1896-ban nagyközség, 1997-ben pedig város lett Felsőzsolca.

A település tehát nagy múlttal rendelkezik, és saját jelképekkel: címerrel és zászlóval ugyancsak büszkélkedhet. A címer tetején kiterjesztett szárnyú koronás sas jobb karmában ezüst kardot tart, a csatákra emlékeztetve. A pajzsban mezőgazdasági szerszámok (ekevas, csoroszllya) és egy ezüst hullámos sáv van, előbbi a hagyományos földművelésre, utóbbi a Sajóra utal. A koronás sas vélhetően a hajdani birtokos családra, a Rákócziakra utal (PUTZ–ZSÍROS 1997: 109).

A település külterületének leírásával kapcsolatban érdemes megemlíteni a PESTY FRIGYES általi gyűjtést, melyet országosan 1863-ban kezdett el. A jegyzők által összegyűjtötte a faluban használatos határneveket, földrajzi elnevezéseket. Ez azért is nagyon lényeges, mert 1851-ben készült egy térkép ilyen határnevekkel, ettől függetlenül történt ez a gyűjtés, így a két forrást összevetve hiteles adatokat kaphatunk a

falu korabeli arculatáról. A ma is használatos helynevekkel a 19. századi adatokat összevetve megfigyelhetjük például azt is, hogy bizonyos átalakulások mellett szinte minden név él és használatos még ma is. A PESTY általi gyűjtés nagy segítséget nyújtott abban is, hogy viszonylag nagy bizonyossággal meg tudjuk állapítani, egy-egy hely szinonim nevei közül melyik lehetett az elsődleges. Ez a segítség pedig a nevek történeti vizsgálatánál különösen hasznosnak bizonyult. Az 1864. évi lejegyzésben a következő névformák szerepeltek (a forrás által használt helyesírással): *Boldva, Kompos malom, Lúdpást, Szent János rét, Téglaszín, Bereg, Margita, Repczés, Mester, Messzilátó, Mocsár, Királydűlő, Sebes ér, Simárd puszta, Jenke rét, Csepnyik, Lapos rét, Vastag dűlő, Bodzás, Felső kert* (PESTY, idézi ZSÍROS 1993: 135–136). Van néhány név, ami ma már nem él, vagy máshogy használatos, a keletkezéstörténeti vizsgálat során ezekre feltétlenül kitérek, feltüntetve hogy az eredeti nevek mennyiben módosultak, vagyis hogy a két név összevetése alapján milyen változás történhetett. A nevekhez apró magyarázatokat is csatolt PESTY számára a jegyző, melyekből arra lehet következtetni, hogy annak idején a határ nagy része rét, legelő volt. Egy részüket azóta felszántották, más részük belterületté vált, de több határrész még ma is eredeti funkciójában és nevével szerepel.

Dolgozatom megírásában fontos forrásként szolgált ZSÍROS SÁNDOR munkája (1993), illetve a *Felsőzsolca földrajzi nevei* (1972) című szakdolgozata, melyben nagy számban találtam olyan határneveket, melyeket a források nem tartalmaztak. Az egyes névformákhoz fűzött magyarázatai is hasznosnak bizonyultak csakúgy, mint az, hogy segítségével személyesen is hozzájárult a további névgyűjtésemhez, segítségét itt is megköszönöm. Nagy segítséget kaptam továbbá Felsőzsolca város önkormányzatának építési osztályán dolgozóktól abban, hogy a város jelenlegi bel- és külterületének térképével lehetővé tették a ZSÍROS által feltérképezett mintegy 50 évvel ezelőtti névállapotok összevetését a jelenlegi körülményekkel, névhasználati viszonyokkal.

A kutatás során a külterületre vonatkozóan 184 határnevet találtam, ezekben 5 olyan név szerepel, amelyek mára már belterületté vált helyet jelölnek meg. A határnevek között 141 kétrészes és 43 egyrészes név van. Az elemzett teljes névanyagot, illetve annak etimológiai szótárát a dolgozat mellékleteként adom közre.

2. Felsőzsolca határneveinek névrendszertani vizsgálata

A határneveket alapvetően két szinten lehet nyelvi szempontból tanulmányozni: leíró szerkezeti megközelítésből (amely a nevek funkcionális-szemantikai, illetőleg lexikális-morfológiai elemzését foglalja magában), valamint keletkezéstörténeti szempontból. HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modellje (1993) alapján tekintem át Felsőzsolca határneveinek rendszertani sajátosságait. Az elemzési modell kiindulópontja az, hogy a lehetséges vizsgálati szinteket a helynevek kutatásában világosan el kell különíteni egymástól, és meg kell határozni a fogalmi háló sarkpontjait, ily módon pedig külön végzendő el a nevek leíró, keletkezéstörténeti, jelentésbeli, névstilisztikai, névszociológiai stb. bemutatása. A szerkezeti és keletkezéstörténeti vizsgálat azért nagyon fontos, mert ha a nyelvi szabályokat és a mögöttük lévő gondolkodásbeli kategóriákat felderítjük és leírjuk, akkor be tudjuk mutatni a keletkezésük mozgatórugóit is: a szinkrón leírás és a diakrón elemzés szerves egységet alkot (HOFFMANN 1993: 27).

2.1. Szerkezeti elemzés

A leíró elemzés a nevek szerkezetét mutatja be, melyben központi helyet foglal el a névrész fogalma: a névnek az a szegmentuma, mely a denotátumról valamely információt közöl. A szerkezeti elemzés során ez a névrész kétféleképpen vizsgálható: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szempontból (HOFFMANN 1993: 30).

2.1.1. Funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális elemzés abból a jellegzetességből indul ki, hogy minden névadási aktus szemantikailag tudatos, ebből a szempontból abszolút motiválatlan név nincs: a névalkotó közösség a hely valamely tulajdonságát veszi alapul a helynév megalkotásakor. A helynevek elemzésekor így alapvető fontosságú, hogy a névadó

motívumokat szemantikailag és nyelvileg azonosítsuk (HOFFMANN 1993: 43). Ehhez az elemzési módhoz alapvető a névrészek elkülönítése egy helynéven belül. Funkcionális névrésznek tekintendő a helynév hangsorának minden olyan egysége, mely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez (i. h.). Ugyanakkor nem köthető a helynév minden egyes lexémájához névrészi funkció: előfordul, hogy formálisan azonos nyelvi elem sor különböző nevekben nem azonos értékű névrészként funkcionál (HOFFMANN 1993: 43). A *Sebes-ér* név például kétszer fordul elő a felsőzsolcai földrajzi nevek között: a *Sebes-ér* víznévben két névrész különíthető el: 'olyan folyóvíz (1), melynek a vize sebes folyású (2)', míg a *Sebesér* határnév egyrészes, mert a névadáskor egy szemantikai jegy fejeződött ki ebben a névben: az, hogy ez a legelő 'a Sebes-ér vízfolyás mellett fekszik'. Egy másik példával: a *Kender-föld* két névrészből áll, funkcionális szerkezete 'olyan földterület (1), amelyen kendert termesztettek (2)' formában adható meg, de egy utcanév is őrzi ennek az egykori területnek az emlékét (és egyúttal a nevét is): a *Kenderföld utca* jelentése 'olyan utca (2), mely a régi Kender-föld területén van (1)'.

A névrészek névelemekből állhatnak. Ide sorolhatóak a névrészekben belül elkülöníthető lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák (HOFFMANN 1993: 44). A *Kender-föld* névben tehát két névrész és két névelem fedezhető fel (*kender/föld*), a *Kenderföld utca* viszont két névrészből és három névelemből áll (*kender+föld/utca*). Egy másik példával: az *Akácós-dűlő* két névrészből és három névelemből áll (*akáco-s/dűlő*), az első névrész (*akácos*) ugyanis egy lexémát és egy toldalékmorfémát tartalmaz (*akáco-s*). Ezek a példák világosan mutatják azt is, hogy a név funkcionális szerkezete és a benne található lexémák száma között nincs közvetlen összefüggés, vagyis a lexémányi egység nem feltétlenül névrésznyi egység a leírási modell szerint.

A magyar helynévállomány egy- és kétrészes nevekből áll, olyan névalakulatokból tehát, amelyekben egy vagy két funkcionális jegyet kifejező névrész különíthető el (HOFFMANN 1993: 50). A kétrészes nevekben a különböző névrészeket jelölhetjük a determináns és determinatívum, azaz bővítményrész és alaprész fogalmakkal: ezek természetesen viszonyfogalmak, mert az egyes névrészeket csak az adott névben, az egymással való kapcsolatuk alapján lehet alaprésznek vagy bővítményrésznek nevezni (HOFFMANN 1993: 52).

A funkcionális-szemantikai elemzés 3 fő kategóriája különíthető el HOFFMANN ISTVÁN modellje szerint: így a névrész jelölheti a hely fajtáját, ezt (F) szimbólummal jelöljük, megnevezheti magát a helyet (M), illetőleg kifejezheti a hely valamely sajátosságát (S). Eszerint az egyrészes nevek három félek lehetnek névszerkezeti szempontból: F, M, illetve S funkciót hordozók; a kétrészesekben pedig ezek a szerepek meghatározott kritériumoknak engedelmessé válva egymással összekapcsolódhatnak: S+F, S+M, illetve M+F struktúrákat hozva létre.

1. Fajtajelölő funkció

A nevekben előforduló nyelvi elemek gyakran kifejezik azt a helyfajtát, amelybe a név által jelölt objektum tartozik. E funkció betöltése kizárólag helyfajtajelölő szók, azaz földrajzi köznevek által történik (TÓTH V. 2001a: 132). Az ilyen funkciójú nyelvi elemek legtöbbször kétrészes földrajzi nevek utótagjaként szerepelnek, de előfordulhatnak helynévi szerepben önállóan is.

a) A felsőzsolcai határnevek között egyrészes, fajtajelölő szerepű helyneveket (F) nagy számban találunk, ilyenek például a *Torkolat*, *Pást*, *Páskom*, *Bánya*, *Legelő*, *Mocsár*, *Gát*, *Halmok*, *Halom*, *Hizlalda*, *Gödör*, *Tanya*, *Temető*, *Berek* ~ *Bereg* névformák.

b) Szerepelhetnek azonban az ilyen szerepű lexémák kétrészes nevek utótagjaiként is, mégpedig legtöbbször valamilyen sajátosságot kifejező előtaghoz kapcsolódva (S+F). A vizsgált helynevek közül a legtöbb ebbe a típusba tartozik, így ezzel részletesebben foglalkozom, és – mint említettem – az utótag szerint csoportosítva mutatom be őket. A bemutatáskor a hely fajtájának eltéréseit is igyekszem szem előtt tartani.

- Vízrajzi helyeket megjelölő nevekben találjuk a fajtajelölő lexémát: **ér** — *Sebes-ér*; **tó** — *Csikó-tó*, *Papp tója*, *Berki-tó*, *Feneketlen-tó*; **kút** — *Dögkút*, *Papczun kútja*; **part** — *Sajó-part*.
- Domborzati formákat jelölő földrajzi köznevek: **szug** ~ **zug** — *Nagy-szug*, *Kis-szug*, *Álom-zug*; **dűlő** — *Margita/Margitta-dűlő*, *Szent János-dűlő*, *Lapos-dűlő*, *Arnóti-dűlő*, *Mester-dűlő*, *Közép-dűlő*, *Középső-dűlő*, *Rencés-dűlő*, *Messzelátó-dűlő*, *Halom-dűlő*, *Akácos-dűlő*, *Király-dűlő*, *Márton-dűlő*, *Mocsár-dűlő*, *Gödör-dűlő*, *Alsó-dűlő*, *Rétközi-dűlő*, *Ongai-dűlő*, *Juhjárom*

dűlők, Rétföld-dűlők, Sajószög-dűlő; határdűlő — Alsózsolcai-határdűlő; domb — Arany-domb, Király-domb, Iván-domb, Vár-domb, Pipiske-domb; halom — Zsolcai-halom, Ongai-halom, Test-halom; bánya — Kavics-bánya, Téesz-bánya.

- Természetes mezőgazdasági földrajzi nevek: **legelő** — *Közös-legelő, Liba-legelő, Téгла-színnél-legelő; rét — Bika-rét, Lapos-rét, Fiser rétje, Madisz-rét, Szent János-rét, Farkas rétje, Simárdi-rét; rétföld — Első-rétföld, Második-rétföld; méta — Első-méta; garád — Lusztig-garád; pást — Lúd-pást, Kis-pást, Nagy-pást; major — Téesz-major; föld — Kender-föld, Kender-földek, Farkasok földje, Pedagógus-földek, Harangozó-földek; lapos — Szamár-lapos, Simárdi-lapos.*

- Erdőféléket jelölő földrajzi köznevek: **berek** — *Nagy-berek, Alsó-berek; erdő — Kis-erdő.*

- Településneveket, településrészeket, emberi lakóhelyeket jelölők: **ház** — *Csordás-ház, Pásztor-ház; tanya — Nagy-tanya, Tóth Pál-tanya; sor — Kis-sor.*

- Mesterséges beavatkozás eredményeképpen létrejött helyek: **gödör** — *Sárga-gödör, Sár-gödör, Lő-gödör; kert — Dísz-kert, Almás-kert, Epres-kert, Felső-kert, Méltó kertje; telep — Szilvás-telep; verem — Jégverem; temető — Dögtemető, Zsidó temető, Új temető, Arnóti temető; lejáró — Méltó lejárója, Csepnyik-lejáró; tér — Dög-tér.*

- Épületet, építményt jelölő nevek: **híd** — *Vashíd, Vasúti-híd, Kőhíd, Bódva-híd; malom — Kompos-malom; szín — Téгла-szín.*

c) Fajtajelölő földrajzi köznévi egy harmadik lehetséges struktúráként előfordul megnevező szerepű előtag után is, noha ez csak szórványosan jelentkezik. Ilyen szerkezetet (M+F) mutat a *Bársonyos-patak* és a *Bódva-patak* víznév, és a *Simárd-puszta*, *Jenke-rét*, *Jenke-puszta* határnevek. Az ilyen névszerkezetek alapvető ismérve az, hogy az előtagjukként álló helynév pontosan ugyanannak a helynek a megjelölésére szolgál, mint a kétrészes névváltozat. A *Bódva* és a *Bódva-patak* ugyanazt a vízfolyást, a *Jenke* és a *Jenke-rét* ugyanazt a rétet jelöli meg.

A leggyakrabban tehát természetes mezőgazdasági földrajzi nevek és domborzati formákat jelölő földrajzi köznevek állnak fajtajelölő névrészfunkcióban. Az

előbbinek oka, hogy annak idején nagyon sokan foglalkoztak állattartással, amit lehetővé tett a sok rét és legelő, mely a vizekben is gazdag külterületen található, valamint a szántóföldek, ahol az állattartáshoz szükséges takarmányt természetették.

2. Megnevező funkció

Megnevező szerepben csakis valódi helynév állhat. Funkciója az új név részeként megegyezik azzal, ami eredeti helynévi jelentése is volt: a denotátumra utalással. A megnevező funkció rendszerbe iktatásával lehetővé válik annak a folyamatnak a leírása, amelynek révén a már létező helynevek beépülnek az újonnan létrejövő névalakulatok szerkezetébe (TÓTH V. 2001a: 134). A *Csikó-tó* helynév funkcionális-szemantikai szerkezete például 'olyan tó (1), melyet csikók itatására használtak (2)' formában adható meg, és ez a névforma egészült ki aztán utóbb a *kis* és *nagy* jelzői előtagokkal: *Kis-Csikó-tó* és *Nagy-Csikó-tó* névalakulatokat hozva létre, amelyek szemantikai szerkezetét viszont 'a két Csikó-tó közül a (1), nagyobb/kisebb (2)' formában írhatjuk le. E tekintetben nem meghatározó, hogy a megnevező funkciójú névrész önálló névként etimológiailag azonosítható-e a nyelvtudat számára, ismert-e a motivációja, vagy egy vagy több lexémából áll-e (HOFFMANN 1993: 48). Megnevező szerep a helynevek szerkezeti változása során is kialakulhat (HOFFMANN 1993: 48), például a *Jenke* határnév nevét egy egykoron itt létező falu után kapta, funkcionális szerkezete 'rét az egykori Jenke falu helyén' (itt tehát a lokális viszony mint sajátosságfunkció fejeződik ki), belőle alakult másodlagosan a *Jenke-rét* névforma, melynek szerkezete 'rét (1), melyet Jenkének hívnak (2)'. Ez utóbbi esetben látjuk a megnevező szerepet (M+F struktúrájú helynévben).

A megnevező funkció strukturálisan többféle helynévben bukkanhat fel: így állhatnak önmagukban (M), összekapcsolódhatnak sajátosságot kifejező előtaggal (S+M), illetve fajtajelölő utótaggal is (M+F). Az is előfordulhat továbbá, hogy két megnevező funkciójú név kapcsolódik össze. Az utóbbi, vagyis az M+M szerkezetre nem találtam példát a vizsgált helynevek között, ami nem meglepő, mivel ez inkább mesterségesen, település-összevonással keletkezett nevek esetében fordul elő.

a) Megnevező funkciójú egyrészes nevek (M) a határnevek körében a következők: *Csepnyik*, *Sajó*, *?Sorik*, *Bódva*.

Az egyrészes megnevező funkciójú nevek jobbára átvett nevek, a hely megnevezésén kívül mást nem mondanak el a nyelvhasználóknak. Némely esetben azonban világos, vagy a történeti adatok alapján egykor olyannak mutatkozik az eredeti szerkezet: noha például a *Sajó* a település lakói (és általában a magyar névhasználók) számára nem mond mást, mint hogy az 'itt lévő folyónak ez a neve', a nyelvtörténeti ismereteink alapján tudjuk, hogy annak idején a *jó* 'folyó' jelentéssel bírt, és a *Sajó Sójó*-ként élt az ómagyar korban (1200k./896: *Souiou, Souyoy, Souyou*, 1270: *Soyou*, 1349: *Sayou*, 1237/1237-42: *Soyov*, vö. KMHsz. 1.), vagyis 'sós vizű patak'-ként, áttetsző közszoói azonosíthatósággal rendelkezett. A *jó* 'folyó' földrajzi köznévi jelentésének elhomályosulásával azonban a név morfológiai összetettsége megszűnt, ami további hangtani változásokhoz is megnyitotta aztán az utat. A *Sajó* névalak szerkezeti szempontból a mai névrendszerben ezért egyrészesnek tekintendő, hiszen a név szerkesztésének elhomályosulása révén a megnevezés funkcióján kívül semmilyen információt nem közvetít a nyelvhasználóknak.

A *Sorik* elnevezést a helyi névhasználatban a *Kis-sor* szinonimával azonos értelemben használják. Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy némelyek a *Sorik* jelentését 'sorocska'-ként azonosítják, és az *-ik* végződésében szláv kicsinyítő képzőt gyanítanak (ZSÍROS 1993: 90). Noha a falu alapítói valóban szlávok voltak, mégsem nagyon valószínű, hogy egy magyar lexémát látva el a saját nyelvi *-ik* képzővel adtak volna nevet a helynek. Mindenesetre érdekes lenne a név múltját a maga teljességében felderíteni, s ez esetben talán az etimológiájára is fény derülhetne. Ennek hiányában azonban helyesebb, ha a *Sorik* elnevezést ismeretlen eredetű névnek minősítjük.

Annak ellenére, hogy vannak olyan nevek a vizsgált névanyagban, melyek névadási motivációja az idők folyamán elhomályosult (mint a *Csepyik* és a *Sorik* esetében), a helynevek alapjául mindig a nyelv már meglévő szókészlete és morfémaállománya szolgál, és a névadás során is megfigyelhető egyfajta szemantikai tudatosság, tehát minden helynév motivált valamilyen formában (HOFFMANN 1999: 208).

b) Sajátosságot kifejező előtaggal rendelkező megnevező funkciójú második névrészt tartalmazó nevek (S+M) már jóval nagyobb számban fordulnak elő a vizsgált névanyagban. Ezek úgy keletkeztek, hogy meglévő helynévi formákhoz sajátosságot kifejező előtag járult, így viszont a korábbi helynév megnevező funkciójú

lett. Ilyen például a *Kis-Sajó*, amely 'a Sajó holtágát', valójában a *Bódva* patakot jelöli. A *Kis-Bársonyos* esetében eredetileg a *Bársonyos* sajátosságfunkciójú helynév áll utótagként, és azáltal került megnevező szerepbe, hogy előtagot kapott, s a *Kis-Bársonyos* névben már nem lényeges az az információ, hogy milyen tulajdonsága alapján kapta a nevét a patak, vagyis mit takar a *Bársonyos* név. Az alábbiakban további hasonló szerkezetű neveket mutatok be az előtag szerepe szerint csoportosítva.

- A hely méretére utaló előtag szerepel a *Kis-Bársonyos*, *Kis-Kömpöj*, *Kis-Sajó*, *Kis-Szilvás*, *Nagy-Szilvás*, *Kis-Csikó-tó*, *Nagy-Csikó-tó* nevekben.
- A hely korára utaló előtag található a *Régi-Zsidó-temető* névformában.
- Előfordul olyan név is, melynek előtagja egy létező helynév, melyben a lokális természetű viszonyt a névhez járuló *-i* melléknévképző is jelzi: *Szikszai-Kis-part*, *Ongai-Kis-part*, *Ongai-Nagy-part*, *Zsolcai-Nagy-híd*, *Zsolcai-Nagy-kőhíd*, *Simárdi-Alsó-dűlő*.
- A hely funkciójára utal a következő nevek előtagja: *Juhjárom-Alsó-dűlő*, *Juhjárom-Közép-dűlő*, *Juhjárom-Felső-dűlő*.
- Az előtagban a hely viszonyított helyzete jelenik meg *Második-Kenderföld*, *Felső-berek* helynevekben.

c) A megnevező funkciójú helynév és a fajtajelölő funkciójú földrajzi köznévi összekapcsolódásakor (M+F) a helynévi lexéma felhasználása a denotatív jelentés módosulása nélkül történik (TÓTH V. 2001a: 139). Ilyenek például a (*Bársonyos* >) *Bársonyos-patak*, (*Bódva* >) *Bódva-patak*, valamint a (*Jenke* >) *Jenke-rét*, *Jenkei-rét*, *Jenke-puszta*, (*Simárd* >) *Simárd-puszta*, (*Csepnyik* >) *Csepnyik-kert*, (*Sebesér* >) *Sebeséri-legelő* határnevek.

Ezek a helynevek úgy jöttek létre, hogy a megnevező funkciójú előtagok földrajzi köznévvvel egészültek ki anélkül, hogy a név denotatív vonatkozása módosult volna a változás során. Felsőzsolca határneveit vizsgálva vízzel és legelővel kapcsolatos ilyen (M+F) szerkezetű neveket találtam, ahol az előtag lehet belső keletkezésű (*Bársonyos*) és jövevénynév egyaránt (*Bódva*). A belső keletkezésű *Bársonyos* a patak tulajdonságára utal, önmagában sajátosságot fejez ki, míg a jövevénynév – mint már utaltunk rá – önmagukban állva is megnevező funkciójúak. Tapasztalataim szerint ezeket az M+F szerkezetű hosszabb, nehezkesebb neveket a névhasználó közösség csak

ritkán, vagy egyáltalán nem használja: jóval általánosabb az, hogy a rövidebb, földrajzi köznévi utótag nélküli alak jelöli meg az adott helyet.

A megnevező funkciójú névrész mind előtagként, mind utótagként viszonylag gyakran előfordul a felsőzsolcai kétrészes határnevekben, ám az S+M struktúra jóval általánosabb névhasználati formának tűnik, mint az M+F szerkezet.

3. Sajátosságjelölő funkció

Statisztikailag a legtöbb név előtagja valamilyen sajátosságra utal. A sajátosságfunkciók szemantikailag nagy változatosságot mutatnak (HOFFMANN 1993: 48). Sajátosságot kifejező elem állhat önmagában, de összekapcsolódhat ilyen névrész helyfajtajelölő szerepű földrajzi köznévi vagy megnevező funkciójú helynévi utótaggal is (TÓTH V. 2001a: 140). A sajátosságot kifejező elem leggyakrabban főnév vagy melléknév, néha helynévi lexéma (i. h.). Strukturálisan így az itt említendő nevek S (*Sarkantyú*), S+F (*Ongai-dűlő*), S+M (*Kis-Bársonyos*) szerkezetűek lehetnek. A következőkben a sajátosságfunkciót az arra jellemző három fő kategória mentén haladva tárgyalom. E bemutatás során az egy- és kétrészes névstruktúrákat nem különítem tehát el, ám az egyes sajátosságfunkciók részletezésén belül mindig utalok az adott névformák S, S+F, S+M névszerkezetekhez tartozására.

a) A hely **tulajdonságára** vonatkozó névrészek közül leggyakoribb a hely méretére, kiterjedésére utalás funkciója, amit például a *Nagy-berek*, *Nagy-szug*, *Nagy-tanya*, *Nagy-pást*; *Kis-erdő*, *Kis-szug*, *Kis-sor*, *Kis-pást*, *Feneketlen-tó* S+F struktúrájú, illetőleg a *Kis-Bársonyos*, *Kis-Kömpöj*, *Kis-Szilvás*, *Kis-Sajó*, *Nagy-Szilvás* S+M szerkezetű névformákban találunk meg. A *Sarkantyú*, *Csonka*, *Lapos* egyrészes, valamint a *Lapos-rét*, *Lapos-dűlő*, *Test-halom* kétrészes nevek a hely alakjára utalnak. Az itt található egyrészes névformák S funkciójúak, a kétrészesek pedig S+F funkciójúak lehetnek. Az objektum színe fejeződik ki a *Sárga-gödör* névben, mely az itt található, néhol sárgás színű agyagos talaj után kapta a nevét. Egyéb külső érzékszervi jegyre a *Bársonyos* név utal. A névadás motivációja nem tisztázott: a patak vagy a bársonyosan finom fűveny után kapta a nevét, vagy pedig az itt található jellemző növényzettel függ össze az elnevezés.

Állapotra utalás történik az *Álom-zug*, *Sebes-ér* S+F szerkezetű nevek előtagjában. Az *Álom-zug* határnév névadási motivációját nem ismerjük, de él egy olyan

elképzelés, mely az Alföldön található több ilyen elnevezésű határrész nevével hozza kapcsolatba a határterület nevének előtagját. Ezen területek közös jellemzője, hogy csak egy oldal felől nyitottak, s ha áradás volt, csak a töltés, gát felől lehetett bejutni, ugyanakkor a pásztor, aki behajtotta ide a nyáját, nyugodtan leheveredhetett, alhatott, mert a nyáj nem széledt szét (Örökség 2004/3: 42). A *Vas-híd*, *Kőhíd*, *Kavics-bánya*, *Sár-gödör* S+F szerkezetű nevek előtagja a hely anyagára, illetve az ott lévő jellegzetes anyagra utal. A terület korát hivatott kifejezni az S+F szerkezetű *Új temető* és az S+M szerkezetű *Régi-Lóherés*, *Régi-Zsidó-temető* határnév. A hely funkciójára, működésére kétrészes S+F szerkezetű helynevek előtagjai utalnak, ilyenek a *Közös-legelő*, *Messzelátó-dűlő*, *Dög-kút*, *Dög-temető*, *Dög-tér*, *Vasúti-híd*, *Dísz-kert*, *Rétföld-dűlők*, *Juhjárom-dűlők*, S+M szerkezetben pedig a *Juhjárom-Alsó*, *Juhjárom-Alsó-dűlő*, *Juhjárom-Közép*, *Juhjárom-Középső*, *Juhjárom-Közép-dűlő*, *Juhjárom-Középső-dűlő*, *Juhjárom-Felső*, *Juhjárom-Felső-dűlő* előtagjai utalnak erre a sajátosságra. Az ide sorolható egyrészes nevek a *Messzelátó* és a *Garád* határnevek. A *Messzelátó* határnév a szántóföld azon jellegzetességére utal, hogy található itt két nagy domb, melyekről messzire el lehet látni (PESTY). A *Garád*-nak több jelentése is ismeretes: A Felsőzsolca története című könyv tartalmaz egy magyarázatot a *garád*-ról, mely szerint szláv eredetű a szó, *gorod*, *grád* 'földhányás, erődített hely, földvár' jelentéssel, és ismert egy másik származéka is a helyi szóhasználatban: a *grádics* 'ház feljárója, lépcső' (ZSÍROS 1993: 229). A hivatalos adatok a következő jelentéssel említik: 'felhányt földből, vályogból, trágyából, gallyakból, venyigéből vagy élősövényből álló kerítés' vagy 'árok' (ÚMTsz.), vagy a 'vízmeder' jelentésű *garád* (TESz.). PESTY leírása is a *Lusztig-garád*-ról az utóbbi jelentéseket támasztja alá: „Felső kert, szántó föld, rét, luczernás és gyümölcsös, a földes uraságé, melyet a falun kívül a legelőbül az uraság elkülönítette árokkal és fákkal körülvéve, azt rendszeren egy kerülő által őrizteti.” (PESTY, idézi ZSÍROS 1993: 230).

b) A hely **külső dologhoz való viszonyát** kifejező névrészek szép számmal találhatóak a felsőzsolcai határnevekben. A jellegzetes növényzetre való utalást egyrészes és kétrészes helynevekben egyaránt találunk. A *Gyümölcsös*, *Almás*, *Füzes*, *Szilvás*, *Bodzás*, *Epres*, *Rencés*, *Szőlők* egyrészes és az S+F szerkezetű *Rencés-dűlő*, *Akácós-dűlő*, *Almás-kert*, *Epres-kert*, *Szilvás-telep*, *Kender-föld*, *Kender-földek* kétrészes nevek előtagja az itt található, itt termesztett növényzetre utal. Az ott lévő

állatvilágra is sok kétrészes S+F szerkezetű határnév előtagjában történik utalás: *Lúd-pást, Liba-legelő, Bika-rét, Szamár-lapos, Csikó-tó*. Az ott lévő épületet jelöli a *Várdomb* határnév előtagja. Az illető helyen használt, illetőleg tárolt tárgy motiválta az egyrészes, S szerkezetű *Kartács* és az S+F szerkezetű *Jégverem, Téгла-szín, Kompos-malom* névformák létrejöttét. A *Kartács* név onnan ered, hogy állítólag kartáccsal tüzeltek ezen a helyen az 1849-es ütközet során (ZSÍROS 1972: 56). A *Jégverem* névhez egy zsuppal fedett mély verem szolgált névadási alapul, melyben a folyóból télen gyűjtött jeget tárolták (ZSÍROS 1972: 33), a *Téгла-szín* határnév előtagja pedig azt hivatott kifejezni, hogy ezen a helyen egykor téglát égettek (ZSÍROS 1972: 43–44). A *Kompos-malom* előtagja arra a jellegzetességre utal, hogy a malom a vízre szerelve egy kompra épült, tehát a víz hozta működésbe (PUTZ–ZSÍROS 1996: 16).

A hely tulajdonosát jelölik meg a következő S+F szerkezetű nevek: *Margitta-dűlő, Márton-dűlő, Iván-domb, Fiser rétje, Papczun kútja, Papp tója, Lusztig-garád, Farkas rétje, Farkasok földje, Tóth Pál-tanya* (személynévi előtaggal); *Pap csúcsa, Harangozó-földek, Pedagógus-földek, Téesz-major, Téesz-bánya* (köznévi előtaggal), *Madisz-rét* (ahol a Madisz a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség rövidítése).

Az egyrészes nevek közül a *Margita* tartozik még ebbe a csoportba. Noha ez kétségkívül személynévből keletkezett, a határnévvé válása további vizsgálatot érdemel. Úgy tűnik ugyanis, hogy a *Margita* határnév nevét a szomszédos Arnót település határában található *Margita-dűlő* után kapta (PESTY), így csupán az eredeti *Margita* dűlőnév jelöli a hely tulajdonosát.

Az adott helyen lakó embercsoportot jelölik a következő S+F szerkezetű nevek előtagjai: *Mester-dűlő, Zsidó-temető*, illetve a *Mester* és *Uraké* egyrészes (S szerkezetű) nevek.

A hellyel kapcsolatos eseményre a következő határnevekben találtam utalást: *Lő-gödör* és *Király-domb, Király-dűlő* S+F szerkezetű nevek. A *Lő-gödör* határnév előtagja onnan ered, hogy itt végezték lögyakorlatukat a leventék az 1940-es években (ZSÍROS 1972: 18). A *Király-domb* és *Király-dűlő* szinonimák, a néphit szerint e dombon ütötte fel sátrát a király vadászat közben (ZSÍROS 1972: 51).

c) A hely **valamilyen más helyhez való viszonyát** kifejező névrészek a vizsgált névanyagban kevés kivétellel csak kétrészes helynevekben fordulnak elő, a viszonyításnak ugyanis ez az általános módja. A *Rét vége* S+F szerkezetű név arra utal,

hogy a hely valaminek a része. A hely pontos elhelyezkedése alapján több alkategóriát különíthetünk el. Víz melletti fekvés fejeződik ki a *Sebeséri-legelő*, *Mocsár-dűlő*, *Bódva-híd*, *Sajó-part*, *Sajószög-dűlő* S+F szerkezetű nevekben, és az egyrészes *Sebesér* határnév is arra utal, hogy a közelében folyik a *Sebes-ér* víz. Térszíni forma neve jelenik meg a következő S+F szerkezetű nevekben: *Halom-dűlő*, *Első-rétföld-dűlő*, *Gödör-dűlő*, *Berki-tó*, tájrész mellett helyezkedik el a *Falusi-oldal*, *Falusi-határ*, *Rétközi-dűlő*, *Csepnyik-lejáró*. Lakott terület közelében fekszik az *Arnóti-dűlő*, *Arnóti-temető*, *Alsózsolcai-határdűlő*, *Zsolcai-halom*, *Ongai-dűlő*, *Ongai-halom*: puszta településnévi előtaggal rendelkező helynévre nem találunk példát a vizsgált névanyagban, minden esetben a helynév *-i* melléknévképzővel áll. Ilyen tulajdonságú helynév S+M szerkezettel is előfordul, ilyenek az *Ongai-Kis-part*, *Ongai-Nagy-part*, *Szikszaik-Kis-part*, *Szikszaik-Első-méta*, *Zsolcai-Nagy-híd*, *Zsolcai-Nagy-kőhíd* határnevek. Hajdani települések emlékéét őrzik a *Jenke*, *Simárd*, *Simárdi* egyrészes, valamint a *Simárdi-lapos*, *Simárdi-rét* S+F szerkezetű kétrészes, és az S+M szerkezettel álló *Simárdi-Alsó-dűlő*, *Simárdi-Alsó* névalakulatok (ezekre a későbbiekben még részletesebben is kitérek).

Az egyrészes *Simárd*, *Jenke* határnevek eredetileg létező helynévből alakultak ki: az ilyen esetekben, mikor egy már meglévő helynevet használunk fel egy új hely megnevezésére, az mindig csak sajátosságot, tehát S funkciót fejezhet ki (TÓTH V. 1999: 436). Ilyen S funkciójú nevek alakultak tehát az elpusztult falvak nevéből: *Jenke* 'falu' > *Jenke* 'határrész', *Simárd* 'falu' > *Simárd* 'határrész'. Ilyen sajátosságot kifejező név a *Simárdi* is, *-i* melléknévi vagy helynévképzős alak.

A hely építmény mellett vagy közelében is elhelyezkedhet, erre utal az S+F szerkezetű *Szent János-dűlő*, *Szent János-rét*, *Tégla-színnél-legelő* határnevek előtagja, és az egyrészes *Szent János*, *Szent János-mögötti* határnév. A város határában az út mellett volt egy Szent János szobor, az itt található terület erről a szoborról kapta a nevét.

A hely viszonyított helyzetére utalnak a következő S+F szerkezetű nevek előtagjai: *Alsó-dűlő*, *Alsó-berek*, *Felső-berek*, *Felső-kert*, *Közép-dűlő*, *Középső-dűlő*, *Első-méta*, *Első-rétföld*, *Második-rétföld*, és az S+M szerkezetű *Második-Kender-föld*.

2.1.2. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek lexikális-morfológiai elemzése során az egyes neveket a bennük felhasznált nyelvi kifejezőeszközök szempontjából vizsgáljuk. Ez az elemzés tehát a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analízisét jelenti (HOFFMANN 1993: 55). A korábban említett névelem ebben az elemzési módban válik fontossá azért, hogy ha a helynevek névelemszerkezetét megfelelő kategóriarendszerrel írjuk le, akkor összevethető lesz a funkcionális kategóriákkal és a névkeletkezési típusokkal, s így megállapítható lesz például többek között az is, hogy az elhelyezkedés kifejezése valamilyen másik lexéma vagy képző segítségével történik-e (HOFFMANN 1993: 56).

A helynevek létrehozásában szerepet játszó nyelvi elemek közszavak és tulajdonnevek egyaránt lehetnek, melyek állhatnak önmagukban, képzővel, vagy összetett helynevek elő- vagy utótagjaként (TÓTH V. 2001b: 643). Például a *Torkolat* önmagában áll 'torkolat' jelentéssel, képzős a *Szilvás* helynév, illetve összetett helynévre is akad példa szép számmal: *Márton-dűlő*, ahol az előtag személynév, és *Ongai-dűlő*, ahol az előtag képzett helynév.

a) **Egyrészes helynevek** jóval kisebb számban találhatóak meg a vizsgált névanyagban, mint kétrészesek.

1. A helynév alkotására felhasználható köznévi lexémák két csoportba oszthatók: főnév, illetve melléknév alakulhat helynévvé helynévképzővel ellátva, vagy anélkül.

1.1 **Főnévi lexémát** tartalmazó egyrészes határnevek körében a legtipikusabb kategóriát azok a nevek alkotják, amelyek egyszerű földrajzi köznevekkel azonosak: *Bánya, Berek ~ Bereg, Gát, Gödör, Garád, Halom, Legelő, Mocsár, Pást, Páskom, Tanya, Torkolat*. Földrajzi köznévből többesjellel keletkezett viszont a *Halmok* névalak. Személyt vagy csoportot jelölő köznév alakult tulajdonnévvé az *Ura* helynévben, amelyen többesjel és birtokos személyjel egyaránt szerepel, illetve puszta főnévi lexéma található a *Mester* helynév lexikális szerkezetében. A nem személyt és helyet jelentő köznevek határnevekként többfélék lehetnek: növénynév van például a *Szőlők* névben, mégpedig többesjellel kapcsolódva; tárgyak nevei állnak bármiféle névalkotó formáns nélkül viszont a *Kartács* és a *Sarkantyú* nevekben.

Fentebb már említettem, hogy megfelelő kategóriarendszert használva összevethető a lexikális és a funkcionális elemzés. Így megállapíthatjuk például azt, hogy a földrajzi köznévi mint nyelvi elem a fentebb említett egyrészes határnevek esetében mindig valamilyen fajtajelölő funkcióval bír. A többi név valamilyen sajátosságra utal: a személyt jelölő szavak szemantikailag az adott területen élő emberekre; a nem személyt jelölő köznevek pedig – esetünkben a növénynév és különféle tárgyak nevei – ugyanilyen sajátosságot kifejező kategóriáknak feleltethetők meg funkcionálisan. A *Sarkantyú* elnevezésű terület annak ellenére, hogy a sarkantyú maga éppen úgy egy tárgy, mint a kartács, nem arra utal, hogy ott ezzel a tárggyal csinálnak valamit, mint a *Kartács* esetében, hanem az adott hely alakjára vonatkozik.

1.2. Az egyrészes helynevekben található köznevek lehetnek továbbá **melléknevek** vagy **melléknévi jellegű szavak**. Képzetlen melléknevet csak a *Csonka* határnévben találunk, míg képzett melléknév jóval több helynév részeként tűnik fel: *Almás, Bodzás, Epres, Füzes, Gyümölcsös, Rencés, Szilvás, Bársonyos, Grizes*, melyek legtöbbször növénynévi lexéma szolgált az *-s* képzős melléknév alapjául. Folyamatos melléknévi igenév áll végül a *Messzelátó* határnévben.

Funkcionálisan többféle, változatosabb tartalom van a melléknevekkel kifejezett helynevek mögött. A jellemző növényvilágra utalnak a növénynév + *-s* képzős alakok, míg a *Bársonyos* a hely egyéb külső tulajdonságára utal (véltetően a patak vizének jellegzetességére), a *Grizes* ugyancsak efféle szemantikai tartalmat foglalhat magában: a Sajó-parton volt ugyanis egy ilyen nevű fürdőhely, mely a finom fövény után kapta a nevét. A *Csonka* képzetlen melléknév a denotátum alakjára utal, míg a *Messzelátó* dűlőnév azt jelzi, hogy innen messzire el lehet látni.

2. Az egyrészes helynevek tartalmazhatnak **tulajdonnévi lexémát** is, mégpedig kétféle alakban. Bekerülhet a névtestbe egyrészt személynév, illetve olyan esetekről is tudunk, melyekben már létező helynév fordul elő az eredetivel eltérő jelentésben (TÓTH V. 2001b: 646). **Pusztá személynévvel** három esetben találkozunk a felsőzsolcai határneveket vizsgálva: ilyen a *Szent János* szentnév, mely helynévi szerepben a Szent János szobra körüli területet jelöli meg, valamint a *Margita* és a *Jenke* pusztá személynévi helynevek említhetők meg ebben a típusban.

Egyrészes **helynevek** új helynévként a felsőzsolcai helynevekben az esetek óriási többségében lokális természetű viszonyt fejeznek ki, ahogyan ezt például az

egykori elpusztult település nevét őrző, és a helyén elterülő határnév *Simárd*, illetőleg képzővel álló *Simárdi* neve mutatja. Az olyan egyrészes nevekben, amelyek kétrészes helynévből alakultak metonimikus névátvitellel, a funkcionális-szemantikai tartalom minden esetben a hely pontos elhelyezkedésének a kifejezése (TÓTH V. 2001b: 647). A *Sebesér* határnévként egyrészes névforma, noha egy kétrészes helynévből, a *Sebes-ér* víznévből alakult, és szemantikailag e vízfolyás melletti fekvésére utal.

b) A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése jóval bonyolultabb. A kétrészes helynevek utótagjuk alapján kétfélék lehetnek: második névrészként csak földrajzi köznévi vagy valódi helynév szerepelhet, más köznévi lexéma vagy személynév nem (TÓTH V. 2001b: 648). Például a *Juhjárom-Alsó* esetében az *alsó* nem határozós viszonyító szerepű lexéma, hanem a *Juhjárom-Alsó-dűlő* eredeti elnevezésből redukcióval keletkezett második névrész, amiben az *Alsó-dűlő* kétrészes helynév volt. Vagy a *Kis-Bársonyos* utótagja jól láthatóan nem földrajzi köznévi (hiszen nincs ilyen helyjelölő lexéma), hanem egy patak neve, így tehát mint valódi helynév szerepel a névben.

1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek nagy számban előfordulnak a felsőzsolcai helynevekben. Az utótag jellemzően mindig helyfajtajelölő funkcióban áll. Ezek többnyire egyszerű szavak (*Kompos-malom*, *Kavics-bánya*, *Tégla-szín*), de előfordulnak – jóval kisebb számban ugyan – összetett köznevek is (*Alsózsolcai-határdűlő*, *Első-rétföld*).

1.1. Ha az előtag **főnév**, a név lehet egyrészt földrajzi köznévi + földrajzi köznévi szerkezetű: *Halom-dűlő*, *Gödör-dűlő*, *Mocsár-dűlő*, *Rétföld-dűlők*, *Rét vége*, melyek mindegyikében funkcionálisan a hely pontos elhelyezkedése fejeződik ki. A személyt vagy csoportot jelölő főnév + földrajzi köznévi struktúrájú névformák körében az előtag lehet népnév: *Zsidó-temető*; foglalkozást, címet jelölő szó: *Harangozó-földek*, *Király-dűlő*, *Király-domb*, *Mester-dűlő*, *Pap csúcsa*, *Pedagógus-földek*. Az ott található szentnek állított szoborról kapták a nevüket a *Szent János-rét*, *Szent János-dűlő*, *Szent János-mögötti* határnevek.

A nem személyt és helyet jelentő főnév + földrajzi köznévi szerkezet jóval gyakoribb névszerkezeti típust képvisel, mint az előző csoportok. Az előtag ezekben lehet növénynév: *Kender-föld*, *Kender-földek*, *Szilvás-telep*; állatnév: *Bika-rét*, *Csikó-tó*, *Liba-legelő*, *Lúd-pást*, *Szamár-lapos*; épületet, építményt jelölő szó: *Tévesz-major*,

Téesz-bánya, Vár-domb; anyagnév: *Jégverem, Kavics-bánya, Kőhíd, Sár-gödör, Vas-híd, Téglaszín*; elvont jelentésű főnév: *Álom-zug, Díszkert*; egyéb köznévi: *Dög-kút, Dög-temető, Dög-tér, Madisz-rét, Test-halom, Pipiske-domb*. Funkcionálisan ez a csoport igen sokféle tulajdonságára utal az adott helynek: a hely növény- és állatvilágára, a hely birtokosára, az ott lévő épületre, a tárgyra, amivel ott csinálnak valamit, a hely anyagára, állapotára, funkciójára stb.

1.2. Az olyan helynévstruktúrában, ahol az előtag **melléknév vagy melléknévi jellegű szó**, a képzetlen melléknév + földrajzi köznévi szerkezetű nevek igen nagy számban előfordulnak: *Alsó-dűlő, Alsó-berek, Arany-domb, Felső-kert, Közép-dűlő, Sárga-gödör, Új-temető*. Gyakoriak közöttük a *kis*, illetve a *nagy* melléknévi előtagok: *Kis-erdő, Kis-sor, Kis-szug* és *Nagy-berek, Nagy-szug, Nagy-tanya, Nagy-pást*. Szemantikailag az ide tartozó nevek igen sokfélék lehetnek: legtöbbször a hely viszonyított helyzetére vagy méretére, kiterjedésére, alakjára, színére, korára utalnak, de előfordul kategorizálhatatlan külső viszonyt kifejező előtag (*Arany-domb*) is.

A képzett melléknév + földrajzi köznévi szerkezetű nevek is viszonylag nagy számban fordulnak elő a vizsgált felsőzsolcai névanyagban, és körükben az előtag igen gyakran növénynévi lexémából alakult: *Akácós-dűlő, Almás-kert, Epres-kert, Rencés-dűlő, Szilvás-telep*; előfordul azonban e pozícióban sok más nyelvi elem is, igen sokféle szemantikai szerepben: lehet például pontos elhelyezkedést kifejező előtag: *Falusi-oldal, Falusi-határ, Középső-dűlő*, alakra: *Lapos-dűlő, Lapos-rét*; funkcióra utaló jelzői névrész: *Közös-legelő, Vasúti-híd, Juhjárom-dűlők*, állapotot kifejező előtag: *Sebes-ér*; illetve egyéb külső jegyre való utalás: *Feneketlen-tó* (a hely mélységére), *Kompos-malom* (kompra épült malom).

A melléknévi igenév + földrajzi köznévi szerkezetű helynevek csupán szórványosan kerülnek elő a névanyagban, de ide tartozik a *Messzelátó-dűlő* névforma.

Sorszámnév + földrajzi köznévi szerkezettel bír az *Első-méta* helynév, mely funkcionálisan a hely relatív helyzetére utal. A sorszámnévi jelzővel állhatnak azonban összetett földrajzi köznévi utótagok is, mégpedig az *Első-rétföld, Második-rétföld* névalakokat említhetjük meg ebben a szerkezeti típusban.

1.3. Az előtag a köznévi kategóriák mellett lehet azonban tulajdonnév: helynév és személynév is. A **személynévi** előtaggal álló helynevek körében a személynév + földrajzi köznévi szerkezetűvel számolhatunk, és a felsőzsolcai határnevekben minden

esetben puszta személynév szerepel előtagként (többelemű személynév: *Tóth Pál tanya*, családnév: *Fiser rétje* vagy keresztnév: *Iván-domb*), amely olykor birtokos jelzős szerkezetben áll: *Fiser rétje*, *Farkas rétje*, *Farkasok földje*, *Papczun kútja*, *Papp tója*; olykor pedig minden viszonyító elem nélkül fejezi ki a tulajdont: *Tóth Pál-tanya*, *Iván-domb*, *Margita ~ Margitta-dűlő*, *Márton-dűlő*, *Lusztig-garád*. Az itt tárgyalt nevek funkcionálisan egyneműek: a hely birtokosára utal valamennyi.

1.4. Az előtag lehet továbbá **helynév vagy helynévi származék** is: az ebbe a csoportba tartozó helynevek előtagja lehet egyrészes helynév (*Jenke-rét*), kétrészes helynév (*Első-rétföld-dűlő*), egyrészes képzett helynév (*Arnóti-dűlő*) és kétrészes képzett helynév (*Rétközi-dűlő*).

Az egyrészes helynév + földrajzi köznévi szerkezetű helynevek között a *Bódva-híd*, *Bódva-patak*, *Sajó-part*, *Csepnyik-lejáró*, *Simárd-puszta*, *Jenke-rét*, *Jenke-puszta* névformákat említhetjük meg. Ezek a nevek két csoportba oszthatóak funkcionális szempontból. Az előtag szemantikailag ugyanis lehet megnevező funkciójú név, ilyen a *Bódva-patak*: ebben az esetben a helynév ugyanazt jelöli, mint az előtag, vagyis a *Bódva-patak* a *Bódva* vízfolyás szinonim neve. A másik esetben a név előtagja valamilyen lokális viszonyt fejez ki, vagyis a hely pontos elhelyezkedését mutatja, esetünkben ez a gyakoribb, és rendre jelöletlen birtokos jelzős szerkezetben bukkan fel: *Sajó-part*.

Kétrészes helynév + földrajzi köznévi szerkezetű név a *Sajószög-dűlő* és az *Első-rétföld-dűlő* névforma. Ez utóbbi esetben a kétrészes helynév az előtag kiegészült változata, ugyanazt az objektumot jelöli meg.

Az egyrészes képzett helynév + földrajzi köznévi szerkezetű nevek is két csoportra oszthatók aszerint, hogy funkcionálisan az előtagjuk milyen szerepben áll. Megnevező szerepű előtag, amihez az utótag csak kiegészüléssel járult, a *Bársonyos-patak*, a többi a fentiekhez hasonlóan a hely lokális elhelyezkedésére utal: *Arnóti-dűlő*, *Arnóti-temető*, *Berki-tó*, *Ongai-dűlő*, *Ongai-halom*, *Zsolcai-halom*, *Simárdi-lapos*, *Simárdi-rét*, *Jenkei-rét*.

Kétrészes képzett helynév + földrajzi köznévi szerkezetűek a *Rétközi-dűlő*, *Tégla-színnél-legelő* és *Sebeséri-legelő* határnevek, valamint összetett földrajzi köznévi utótaggal rendelkezik az *Alsózsolcai-határdűlő*. Valamennyi névforma szemantikailag a hely pontos elhelyezkedésére utal.

1.5. Az előtag **igés, igeneves szerkezet** a *Lő-gödör* névben, ahol szemantikailag a hellyel kapcsolatos eseményre utal a helynevekben igen szokatlan igei előtag.

2. Azoknak a helyneveknek, melyeknek utótagja egy már eleve létezett **helynév**, az utótagjuk szerint az alábbi altípusaik lehetnek: a második névrész lehet egyrészes helynév (*Kis-Pást*), kétrészes helynév (*Szikszaiz-Elő-méta*), egyrészes képzett helynév (*Kis-Bársonyos*), vagy kétrészes képzett helynév, amelyre azonban nem találtam példát a vizsgált névrendszerben (de egyébként is úgy vélem, hogy efféle helynevek rendszertani tekintetben nem is igen lehetnek vagy csak igen kivételesen). Ellenben ráakadtam olyan névalakulatokra, amelyekben utótagként már korábban létezett helynév elemét találjuk meg (*Juhjárom-Alsó*, ti. a *Juhjárom-Alsó-dűlő* helynévből; lásd erről korábban is).

2.1. Ha az utótag egyrészes helynév, akkor kizárólag képzetlen melléknévi előtagú neveket találtam a felsőzsolcai adatok között: *Kis-Kömpőj*, *Kis-Pást*, *Kis-Sajó*, *Felső-berek*. Funkcionálisan mindegyik előtagja az utótagként álló hely méretére, kiterjedésére, illetve viszonyított helyzetére utal.

2.2. Ha az utótag kétrészes helynév, akkor az előtag lehet egyrészes képzett helynév, ahogyan ezt a *Szikszaiz-Elő-méta*, *Ongai-Kis-part*, *Ongai-Nagy-part*, *Szikszaiz-Kis-part*, *Simárdi-Alsó-dűlő*, *Zsolcai-Nagy-híd*, *Zsolcai-Nagy-kőhíd* helynevekben láthatjuk. Valamennyi itt említett név minőség-jelzős szerkezetben áll, szemantikailag pedig a hely pontos elhelyezkedését jelölő előtaggal rendelkeznek. Az itt említhető névformák előtagja lehet továbbá képzetlen melléknév is: *Régi-Zsidó-temető*, *Kis-Csikó-tó*, *Nagy-Csikó-tó*, sorszámnev: *Második-Kender-föld*, illetve jelzős szó szerkezet is: *Juhjárom-Alsó-dűlő*, *Juhjárom-Közép-dűlő*, *Juhjárom-Középső-dűlő*, *Juhjárom-Felső-dűlő*. Ez utóbbi névalakok mindegyike a hely funkcióját fejezi ki szemantikailag.

2.3. Ha az utótag egyrészes képzett helynév, akkor az előtag lehet képzetlen melléknév, mint a *Kis-Bársonyos*, *Kis-Szilvás*, *Nagy-Szilvás*, *Régi Lóherés* neveken, amelyek funkcionálisan a hely méretére, illetve korára utalnak.

2.4. Ha az utótag valamilyen helynév elemét tartalmazza, akkor a helynév előtagja lehet valamilyen jelzős szerkezet: *Juhjárom-Alsó*, *Juhjárom-Felső*, *Juhjárom-Közép*, *Juhjárom-Középső*, amely szemantikailag a hely funkciójára, működésére utal, és *Simárdi-alsó*, mely az elhelyezkedésére.

Természetesen ezek a névszerkezetek sohasem kizárólagos lehetőségként értendők, egy-egy helynévi utótag esetében (legyen az egyrészes helynév, kétrészes helynév vagy éppen képzett helynév) más típusú előtagok is előfordulhatnak. E helyütt csupán azt kívántam jelezni, hogy a felsőzsolcai névanyagban miféle szerkezetekkel találkoztam.

2.2. Keletkezéstörténeti elemzés

A keletkezéstörténeti elemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, milyen hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését (HOFFMANN 1993: 67). Az így létrejött nevek azonban sem morfológiailag, sem jelentéstanilag nem állandók, mivel a névszerkezet e két szintje nem egyformán érzékeny az időre: a névrészfunkciók csak lassan módosulnak, míg a hozzájuk kapcsolódó formai kifejezőeszközök gyorsan változnak (TÓTH V. 2001a: 165). A nyelvi elemek tehát állandóan változnak – így a helynevek is –, ez az elemzési mód pedig nagy segítséget nyújt ezen változások feltüntetésére is. Több esetben előfordult ugyanis a vizsgált névanyagban, hogy szinonimákat találtam egy-egy terület elnevezésére, melyek vagy teljesen más lexémák, vagy elvonással, esetleg bővüléssel keletkeztek a kiinduló névből. A történeti névelemzés során ezek kronológiai viszonyát is megkíséreljük meghatározni. Természetesen a legtöbb mai névvariáns esetében nagyon nehéz megállapítani, hogy melyik alak volt a korábbi, és melyik keletkezett másodlagosan.

A keletkezési típus megállapításában mindig arra a pillanatra kell tekintettel lenni, amelyben egy adott hangsor bizonyos jelentésben a magyar helynévrendszer részévé válik (HOFFMANN 1993: 67). A keletkezéstörténeti vizsgálat során továbbá a névhasználók általi egységet kell figyelembe venni: például a *Sajó* név történetileg két részre osztható (*só* + *jó*), ahogy már korábban írtam, a névhasználók azonban – minthogy a név szerkezete az egyik elemének, a *jó*-nak az elhomályosulását követően felismerhetetlenné vált – egyrészes névformának érzik, így annak kell tekinteni, mert számukra csak annyit árul el a helyről, hogy annak a vízfolyásnak *Sajó* a neve.

A névszerkezet szempontjából az egyes keletkezéstörténeti folyamatok különböző neveket hozhatnak létre: szintagmatikus szerkesztéssel csak kétrészes nevek alakulnak, jelentésbeli névalkotással és átvétellel csak egyrészesek, morfofematikai

szerkesztéssel pedig bizonyos tekintetben átmeneti kategóriát alkotó, ám névszerkezetileg valójában mindig egyrészes nevek születnek (HOFFMANN 1993: 69). Vannak olyan változások, melyek csak már meglévő helyneveket érintenek, és vannak olyanok is, melyek csak közszókat, személyneveket, és vannak, melyek bármely szórétegből teremtenek helyneveket (i. h.).

1. „A **szintagmatikus szerkesztéssel** alkotott nevek csoportjába azokat a helyneveket sorolom, amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. E szerkezetek mindkét tagja valamiféle információt ad a helynév denotátumáról, tehát funkcionális jegyet kifejező névrésznek tekintendő. Ebből következően szintagmatikus szerkesztés útján mindig kétrészes helynév jön létre.” (HOFFMANN 1993: 70). A legtöbb általam vizsgált név ebbe a csoportba tartozik, ugyanis a modern kori névrendszer magvát alkotó kétrészes helynevek legnagyobb része ezzel a névszerkesztési móddal jött létre.

Helyneveink között vannak olyanok is, melyek alaki, morfológiai szempontból azonosak, de funkcionális-szemantikailag és keletkezéstörténetileg különbséget mutatnak (HOFFMANN 1993: 70). Például a *Bódva-patak* és a *Bódva-híd* nevek csak névszerkezeti szempontból bizonyulnak hasonlóknak, hiszen mindkettő kétrészes névforma, amely egyrészes helynévi előtaggal és földrajzi köznévi utótaggal rendelkezik. A névrészek funkciójában azonban különbség van, mert a *Bódva-patak* 'patak (1), melynek Bódva a neve (2)' megnevező és helyfajtajelölő névrészekből áll, a *Bódva-híd* pedig 'híd (1) a Bódva folyó felett (2)' szemantikai szerkezettel írható le, azaz sajátosságfunkciójú és helyfajtajelölő névrészekből áll. A két név között keletkezéstörténetileg is különbséget látunk: az első név ugyanis kiegészüléssel, a második pedig szintagmatikus szerkesztéssel jött létre.

1.1. Jelzős szerkezetből alakult helynevek

1.1.1. Minőségjelzős szerkezetek esetében csak a névrészek közötti kapcsolatot vesszük figyelembe, a névelemek közöttit nem (TÓTH V. 2001a: 167). Ezen al típuson belül kijelölő, kiemelő és megkülönböztető jelzős alcsoportokat különíthetünk el.

Kiemelő jelzős összetétel során az előtag mindig a denotátum valamely tulajdonságát jelöli meg, az utótag pedig majdnem minden esetben földrajzi köznévi névrész (TÓTH V. 2001a: 167). A jelzői szerepű névrész szófaja alapján több csoportot

is megkülönböztethetünk, így az előtag lehet **főnév**: *Halom-dűlő, Gödör-dűlő, Mocsár-dűlő, Mester-dűlő, Kender-föld, Kender-földek, Szamár-lapos, Vár-domb, Jégverem, Kavics-bánya, Álom-zug, Dísz-kert, Test-halom, Arany-domb, Csikó-tó, Pipiske-domb, Dög-kút, Dög-temető, Dög-tér, Bika-rét, Liba-legelő, Lúd-pást, Közös-legelő, Közép-dűlő, Téglaszín, Vashíd, Szent János-dűlő, Szent János-rét*; **melléknév**: ezen belül képzett melléknévi előtaggal rendelkeznek az *Almás-kert, Berki-tó, Akác-dűlő, Eperkert, Falusi-oldal, Falusi-határ, Feneketlen-tó, Vasúti-híd, Jenkei-rét, Kompos-malom, Szilvás-telep, Felső-berek, Középső-dűlő, Zsolcai-halom* határnevek, képzetlennel a *Kis-erdő, Kis-sor, Lapos-dűlő, Lapos-rét, Nagy-berek, Sárga-gödör, Új-temető, Sebes-ér*; képzetlen előtaggal és helynévi utótaggal a *Kis-Kömpőj, Kis-Sajó, Kis-Bársonyos, Régi-Lóherés, Régi-Zsidó-temető* határnevek. **Melléknévi igenévi** előtag található a *Messzelátó-dűlő, Juhjárom-dűlők*; és a helynévi utótagú *Juhjárom-Alsó-dűlő, Juhjárom-Felső-dűlő, Juhjárom-Közép-dűlő, Juhjárom-Középső-dűlő* határnevekben; **ige** a *Lő-gödör*; **egyrészes helynév** a *Csepnyik-kert*; **kétrészes helynév** a *Sajószög-dűlő*; **kétrészes képzett helynév** pedig a *Sebeséri-legelő, Rétközi-dűlő* határnevek előtagjaként tűnik fel.

Funkcionális szempontból ezek a nevek nagyon sokféle jelentést hordozhatnak magukban: utalhatnak a hely pontos elhelyezkedésére (*Halom-dűlő, Mocsár-dűlő*), az ott lévő embercsoportra (*Mester-dűlő*), az ott lévő növényzetre (*Kender-föld*), az ott lévő állatvilágra (*Csikó-tó*), az ott lévő épületre (*Vár-domb*), a tárgyra, amivel ott csinálnak valamit (*Jégverem* – arra utal a név, hogy ezen a helyen található volt egy verem, amiben jeget tároltak), a hely anyagára (*Kavics-bánya*), méretére (*Kis-erdő, Nagy-berek*), alakjára (*Lapos-dűlő*), korára (*Régi-Lóherés*), színére (*Sárga-gödör*), a hely funkciójára (*Juhjárom-Alsó-dűlő*).

Külön csoportba sorolhatók azok a határnevek, melyekben a helynek azon tulajdonsága fejeződik ki, hogy mely település határában található (TÓTH V. 2001a: 168), ilyenek az *Alsózsolcai-határdűlő, Arnóti-temető, Arnóti-dűlő, Ongai-dűlő, Ongai-halom* határnevek.

Kijelölő jelzős szerkezet előtagja az azonos nevet viselő objektumok közül kiemeli az egyiket (TÓTH V. 2001a: 168). Mivel egy város határneveit vizsgáltam, ezért többnyire olyan határneveket találtam, ahol az utótag földrajzi köznévi, mivel ezekben a nevekben csak a különböző területekhez történik viszonyítás, nem pedig például településekhez, ellenben már meglévő határnév kiegészülhetett olyan előtaggal, mely

azt fejezi ki, hogy például ennek és ennek a határrésznek az alsó vagy felső része, vagy kisebb, nagyobb a mérete. Funkcionálisan ezek a hely viszonyított helyzetére (alsó, felső, első, második stb.) vonatkozó előtaggal rendelkeznek (pl. *Első-rétföld-dűlő*), vagy például a *Kis-szug – Nagy-szug* előtagja a hely méretére utal, ez is tekinthető viszonyítási alapnak. A vizsgált névanyagban a következő, földrajzi köznévi utótaggal rendelkező nevek tartoznak ebbe a csoportba: *Alsó-dűlő, Alsó-berek, Felső-kert, Első-rétföld, Második-rétföld, Első-méta, Kis-szug, Nagy-szug, Kis-pást, Nagy-pást, Nagytanya*; helynévi utótagúak a *Második-Kender-föld, Szikszai-Első-méta, Nagy-Szilvás, Kis-Szilvás, Kis-Csikó-tó, Nagy-Csikó-tó* határnevek.

Megkülönböztető jelzős szerkezetekben többnyire az előtag és utótag is helynév, és az 'az az <utótag>, amely az <előtag> közelében fekszik' jelentésszerkezettel írhatók le (TÓTH V. 2001a: 169). A felsőzsolcai névanyagban a következő nevek tartoznak ebbe a csoportba: *Ongai-Kis-part, Ongai-Nagy-part, Szikszai-Kis-part* – ezekben a határnevekben az előtag egy Felsőzsolca szomszédjában fekvő város vagy falu neve, ezeket a *Kis-part*, illetve a *Nagy-part* már létező helynevek mint jelzőt kapták meg a névadáskor. Ebbe a csoportba tartozik még a *Simárdi-Alsó-dűlő* határnév is, melyben a településnévből határrésznévvé lett *Simárd* -i melléknévképzős származéka egy másik határrész nevével (*Alsó-dűlő*) kapcsolódott össze.

1.1.2. Birtokos jelzős szerkezetek legtöbbször azt a szemantikai tartalmat jelenítik meg, hogy az illető terület valakinek vagy valaminek a tulajdonában van (TÓTH V. 2001a: 170). Ezek a szerkezetek természetesen lehetnek jelöltek és jelöletlenek, én az utóbbit találtam többségben a vizsgált határnevek körében: a két névszerkezet aránya 35: 65 %.

Jelölt birtokos jelzős szerkezetek a *Rét vége, Fiser rétje, Farkas rétje, Farkasok földje, Papczun kútja, Papp tója, Pap csúcsa, Méltó kertje, Méltó lejárója* határnevek. Ezekben a jelölt szerkezetekben a birtokviszony az utótagon van jelölve. A tulajdonos legtöbbször egy személyt jelölő szó vagy személynév: keresztnév: *Farkas rétje*, családnév: *Fiser rétje*, foglalkozásnév: *Pap csúcsa*, de már meglévő területek részeit is jelölhetik birtokos szerkezettel: ilyen a *Rét vége* elnevezés. Ilyen esetekben természetesen nem valóságos birtoklásról van szó, hanem a *Rét vége* típusú nevek lokális viszonyt fejeznek ki.

A jelöletlen birtokos jelzős szerkezettel rendelkező nevek csoportjáról általánosságban elmondható, hogy az előtagot, vagyis a birtokost jelölheti személynév: *Tóth Pál-tanya, Iván-domb, Márton-dűlő, Margita ~ Margitta-dűlő, Lusztig-garád*; foglalkozásnév: *Pedagógus-földek, Harangozó-földek, Király-dűlő, Király-domb*; népnév: *Zsidó-temető*; helynév: *Bódva-híd, Csepnyik-lejáró, Sajó-part, Rétföld-dűlők*; vagy megjelölhet szervezetet is: *Téesz-major, Téesz-bánya, Madisz-rét*.

Funkcionális szempontból ezek a határnevek nem egyfélék; egy részük ugyanis arra utal, hogy az adott hely valamely másik hely része (pl. a *Csepnyik-lejáró* a *Csepnyik* mellett található, a *Csepnyik*-ről levezető utat jelöli meg), más részük a hely pontos elhelyezkedését fejezi ki, mint például a *Bódva-híd* névformában. A jelöletlen szerkezetekben szereplő személynév minden esetben a hely tulajdonosára utal (*Lusztig-garád, Márton-dűlő*). A jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű helynevek második névrészében szinte kizárólag földrajzi köznévi lexéma áll (TÓTH V. 2001a: 170), a vizsgált határnevek között helynévi utótagúra nem is találtam példát.

1.2. Határozós szerkezetből alakult helynév a *Tégla-szinnél-legelő*, mely funkcionálisan a hely pontos elhelyezkedésére utal.

2. „**A morfológiai szerkesztés** azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá.” (HOFFMANN 1993: 73). Ebbe a csoportba tehát azok a helynevek tartoznak, melyeket helynévképzővel, névszójelekkel, névutóval vagy helyragokkal hoztak létre (az utolsó szerkesztési módra nem találtam példát).

2.1. Helynévképzés során az adott hely név helynévi státusa azzal teremtődik meg, hogy egy tömorfémához helynévképzőt illesztünk (HOFFMANN 1993: 75). A régi nyelvben a helynevek létrehozásában gyakoribb lehetett a képzés, ezt ma már visszaszorítja az összetétellel történő névalkotás (TÓTH V. 2001a: 179). Helynévképzők többek között például a *-d, -i, -s, -sd, -ó*. A vizsgált névanyagban többnyire *-s* képzős alakokkal találkoztam: *Bársonyos, Bodzás, Epres, Fűzes, Grizes, Gyümölcsös, Szilvás*, esetleg *Almás, -i* helynévképző van a *Simárdi* néven.

A helynévképzővel történő névalkotást a helynévképzés, a létrejött helynév pedig a képzett helynév terminussal jelöljük (HOFFMANN 1993: 75). Meg kell azonban

különböztetni a képzett helyneveket (*Grizes*) a képzős helynevektől, ugyanis a szinkrón leírás körébe tartozó képzőt tartalmazó nevek más úton is létrejöhetnek: alakulhatnak például szintagmatikus szerkesztéssel (*Akácós-dűlő*), vagy az egyrészes nevek körében az ellipszissel (*Almás-kert* > *Almás*), bővüléssel, hasadással keletkezettek között is találunk ilyen neveket (i. h.). A képzőt tartalmazó legrégebbi nevek valószínűleg a kétrészes nevek lehettek, melyek földrajzi köznévi főtagjához 'valamiben bővelkedő' jelentésű *-s* képzős jelző járult (*Almás-kert*, *Akácós-dűlő*, *Rencés-dűlő*), az ilyen kétrészes nevekből pedig ellipszissel egyrészes nevek jöttek létre (*Almás*, *Rencés*) (HOFFMANN 1993: 79). A jelentős számú képzőt tartalmazó nevek mintájára így létrejöhetnek olyan nevek is, melyekben az *-s* képző a helynévi jelleg kifejezésére szolgál, azaz helynévképző (i. h.). A vizsgált névanyagban a *Bársonyos* és *Grizes* kivételével a képző növénynévi jelentésű tőhöz járult.

Noha egyetlen *-i* helynévképzős egyrészes nevet találtam, mely a morfológiai szerkesztéssel keletkezett nevek kategóriájába sorolható, mégis, az egyik leggyakrabban előforduló képző a vizsgált névanyagban az *-i* képző (melyet összesen 24 helynév tartalmaz). Az *-i* képző azonban helynévképző szerepe mellett melléknévképző szerepet is betölthet. A felsőzsolcai nevek körében a *Simárdi* egyrészes határnéven az *-i* helynévképzői szerepben áll, ám a többi, kétrészes, szintagmatikus szerkesztéssel (*Arnóti-dűlő*, *Ongai-halom*), vagy képzéses kiegészítéssel (*Jenke* > *Jenkei-rét*) keletkezett neveknél az *-i* jellemzően melléknévképzőként van jelen.

2.2. Névszójelekkel történő szerkesztés során keletkezett alakok a *Halmok*, *Uraké*, *Szőlők* határnevek. Az *Uraké* határnév esetében a határnéven a *-k* többesjel mellett az *-é* birtokjel is szerepel.

2.3. A névutós nevek kialakulásuk és szerkezetük szempontjából is a határozóragos helynevekkel mutatnak rokonságot (HOFFMANN 1993: 88). A vizsgált névanyagban egyetlen olyan határnevet találtam, melyben névutómelléknév az utótag: a *Szent János-mögötti* határnév, mely azt a területet jelöli, mely a Szent János szobor mögött van.

3. „A jelentésbeli névalkotás a közszavak körében a szókinccs gyarapodásának egyik leggyakoribb módja.” (TÓTH V. 2001a: 198). Ezzel a névalkotási eljárással keletkezett sok helynév, noha itt nyelvi szerkesztéssel nem találkozunk, hiszen „a nyelv

belső elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg” (HOFFMANN 1993: 92). HOFFMANN ISTVÁN modelljében több ide vonható kategóriát különböztet meg: jelentéshasadással, jelentésbővüléssel és -szűküléssel, metonimikus névadással, metaforikus névadással, indukciós névadással, névköltöztetéssel keletkezett helyneveket. A következőkben csak azokkal a kategóriákkal foglalkozom, amelyekre a vizsgált határnevek között találtam példát.

3.1. Jelentéshasadással pusztai földrajzi köznévből helynév keletkezik mindenféle egyéb nyelvi elem vagy szerkesztés nélkül (HOFFMANN 1993: 93). Jelentéshasadással csak olyan nevek jöhetnek tehát létre, melyek lexikális szinten földrajzi köznévvvel azonosak, ez azonban nem zárja ki azt, hogy egy pusztai földrajzi köznévi helynév keletkezésében más névközpontú mozzanatok nem játszhattak szerepet, vagyis nem feltétlenül jelentéshasadás útján váltak ezek tulajdonnévvé (TÓTH V. 2001a: 199). Például a *Gödör* határnév alakulhatott jelentéshasadással is, de mivel korábról adatolni tudjuk a *Gödör-dűlő* nevet is a szinonimájaként, így ellipszissel keletkező névnek ugyancsak tarthatjuk. Jelentéshasadással keletkezett földrajzi köznévi helynevek tehát a *Berek ~ Bereg, Garád, Gát, Halom, Kőhid, Mocsár, Páskom, Pást, Tanya, Torkolat, Legelő* névformák.

3.2. Jelentésbővülés vagy jelentésszűkülés során egy helynévnek a már meglévő mellé újabb jelentése is kialakul, és ezek a jelentések azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak (HOFFMANN 1993: 99). Tipikus példa a jelentésszűkülés folyamatára egy település határrésszé válása: az elpusztult település neve határrész neveként él tovább. Két esetben is találkozhatunk ilyen jelentésszűküléssel a vizsgált névanyagban: a *Jenke* és a *Simárd* határnevek tartoznak ebbe a csoportba. Mindkét határnév az elpusztult *Jenke* és *Simárd* települések után kapta a nevét, ennek egyik bizonyítéka a történeti adatok mellett, hogy él *Jenke-pusztai* és *Simárd-pusztai* határnév is, melyek a falvak elnéptelenedésére utalnak.

3.3. A névátvitellel keletkezett nevek jellemző típusai a metonímiával vagy metaforával keletkezett nevek, illetve a szinekdoché. A tulajdonneveknek nincs fogalmi jelentésük, viszont a helynévi denotátumoknak vannak olyan fogalmi jegyeik, melyek alapjául szolgálnak a névadásnak (HOFFMANN 1993: 101). Ilyen metonimikus névadással keletkezett nevek a *Kartács, Sebesér* határnevek. A metonímia két fogalom

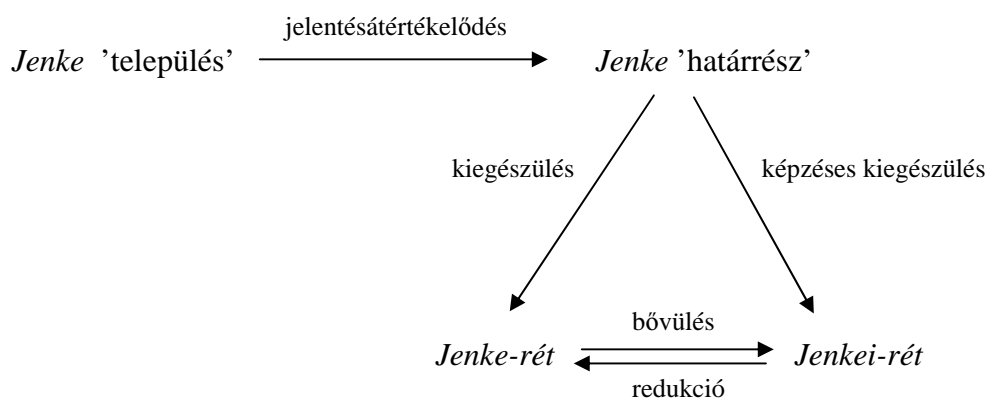
vagy jelenség közti térbeli, időbeli, vagy anyagbeli érintkezésen, vagy ok-okozati kapcsolaton alapul. Ebből a szempontból tehát több csoportra oszthatók ezek a nevek, figyelembevételük e nevek szemantikai funkcióját. A *Kartács* például egy fegyver volt, amivel az adott területen lőttek, a *Sebesér* nevű legelőt pedig a közelben folyó *Sebes-ér* után nevezték el.

Metaforikus névadásban az átvitel valamilyen közös tulajdonságon, hasonlóságon alapul. Két ilyen nevet találtam a felsőzsolcai névanyagban, ezek pedig a *Sarkantyú* (így nevezik a Sajó torkolatát, mivel sarkantyúra emlékeztet a hely alakja), és a *Csonka* (amely egy csonkán maradt dűlőről kapta a nevét) határnevek.

4. Szerkezeti változás során a név hangtestében következik be változás, szemben a jelentésbeli névalkotással, ahol viszont a jelentés megváltozásával keletkezik új név. Ezeket a változásokat két szerkezeti szinten vizsgálhatjuk: történhet névrésznyi, illetve névelemnyi egységgel, okozva ezzel növekedést vagy csökkenést a név hangtestében (HOFFMANN 1993: 122). HOFFMANN modellje a következő csoportokat különíti el: ellipszis (ekkor a név funkcionális névrésszel csökken, pl. *Lapos-dűlő* > *Lapos*), redukció (ekkor névelemmel csökken, pl. *Juhjárom-Alsó-dűlő* > *Juhjárom-Alsó*), kiegészülés (ekkor névrésszel növekedik, pl. *Bódva* > *Bódva-patak*), és bővülés (ekkor névelemmel nő a név, pl. *Zsolcai-Nagy-híd* > *Zsolcai-Nagy-kőhíd* – e két név esetében nem tisztázott a változásviszony, elképzelhető a fordított irányú folyamat, azaz a redukció is). Emellett két új kategóriaként a korábbiakhoz képest felveszi a népetimológiát és a deetimologizációt is – az ilyen változással keletkezett nevek fő jelentésrétege változatlan marad, csupán kevésbé fontos jelentésmozgataikban történik módosulás (i.h.).

Néhány határnév a falu határában lévő egykori település után kapta a nevét, ezek is a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött határnevek csoportjába sorolhatók. Ilyenek az egykori *Simárd* település helyén, közelében fekvő *Simárdi-lapos*, *Simárd-rét*, *Simárd-pusztá* határterületek és a *Jenke* helyén fekvő *Jenke-rét*, *Jenkei-rét*, *Jenke-pusztá* határrészek. Mivel a mai ismereteink nem mindig teszik lehetővé a változási folyamatok irányának megállapítását, ezért nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy ezek a határnevek nem párhuzamosan alakultak, hanem egymásból jöttek létre, tehát például a *Jenke* településnévből jelentésátértékelődéssel jött létre a *Jenke* határnév, ebből pedig

kiegészüléssel a *Jenke-rét*, képzéses kiegészüléssel pedig a *Jenkei-rét*. Ugyanakkor lehetséges, egy *Jenke-rét* > *Jenkei-rét* bővülés, vagy egy *Jenkei-rét* > *Jenke-rét* redukció is (1.ábra).

1.ábra A Jenke településnévből alakult határnevek változásviszonyai

4.1. Ellipszis során a kétrészes helynév egyrészessé válik, a csökkenés egy funkcionális-szemantikai egységgel, vagyis egy névrésszel történik (HOFFMANN 1993: 123). Többnyire a nevek helyfajtajelölő földrajzi köznévi főtagja marad el (TÓTH V. 2001a: 209). A felsőzsolcai nevek között két típust különböztethetünk meg. Egyik esetben az utótag tűnt el: *Almás-kert* > *Almás*, *Rencés-dűlő* > *Rencés*, *Gödör-dűlő* > *Gödör*, *Mester-dűlő* > *Mester*, *Messzelátó-dűlő* > *Messzelátó*, *Margita-dűlő* > *Margita*, *Lapos-dűlő* > *Lapos*, *Szent János-rét* > *Szent János*. A másik esetben viszont az előtag tűnt el *Kavics-bánya* > *Bánya*. A változások azonban csak mint lehetőségek vehetők fel, ugyanis a fordított irányú folyamat (*Rencés* > *Rencés-dűlő* kiegészülés) és a párhuzamos keletkezés (*Rencés*, *Almás* morfematikus szerkesztés; *Bánya*, *Gödör* jelentéshasadás; *Mester*, *Messzelátó*, *Margita* metonimikus névadás és ezzel egy időben *Almás-kert*, *Rencés-dűlő*, *Kavics-bánya*, *Gödör-dűlő*, *Mester-dűlő*, *Messzelátó-dűlő*, *Margita-dűlő* szintagmatikus szerkesztés) egyaránt megtörténhetett.

4.2. Redukció során egy vagy több névelem esik ki a névből (HOFFMANN 1993: 128), amely lexéma és toldalékmorféma elmaradását egyaránt eredményezheti, a név funkcionális szerkezeti típusa nem változik (TÓTH V. 2001a: 210). A *Juhjárom-Alsó-dűlő* > *Juhjárom-Alsó*, *Juhjárom-Közép-dűlő* > *Juhjárom-Közép*, *Juhjárom-Középső-dűlő* > *Juhjárom-Közép*, *Juhjárom-Felső-dűlő* > *Juhjárom-Felső*, *Simárdi-Alsó-dűlő* > *Simárdi-Alsó*

nevekben igaz ugyan, hogy egy lexéma tűnt el a névből a változás során, ám összetett szerkezetük miatt ez a lexéma csak névelemként szerepelt a névben, így elmaradása redukcióként értelmezendő. Toldalékmorfémával való csökkenésre példa a *Zsolcai-Nagy-kőhíd* > *Zsolcai-Nagy-híd* redukció, de itt is meg kell jegyezni, hogy elképzelhető a fordított irányú folyamat, tehát a *Zsolcai-Nagy-híd* > *Zsolcai-Nagy-kőhíd* bővülés is, vagy az is lehetséges, hogy az egyes alakok párhuzamosan alakultak szintagmatikus szerkesztéssel.

4.3. „Kiegészülésnek nevezzük azt a névalkotási eljárást, amelynek során egy meglévő helynevet osztályjelölő földrajzi köznévvvel toldanak meg. A létrejövő új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynévvel, szerkezete azonban föltétlenül megváltozik: kiegészüléssel mindig olyan kétrészes név keletkezik, amelyben a névrészek funkciója a megnevezés és a hely fajtájának a megjelölése.” (HOFFMANN 1993: 131). A kiegészülés alapjául mindig már meglévő helynév szolgál, ami idegen eredetű és belső keletkezésű is lehet (TÓTH V. 2001a: 211). A *Bódva* > *Bódva-patak* névformában utótaggal egészült ki a már meglévő név, akárcsak a *Rencés* > *Rencés-dűlő*, *Első-rétföld* > *Első-rétföld-dűlő*, *Bársonyos* > *Bársonyos-patak* névformák esetében is, de utóbbi esetekben a szintagmatikus szerkesztés lehetőségét sem szabad kizárni.

4.4. Bővülésnek a helynévnek új névelemmel való megtoldását nevezzük, ennek során csak az alaki szerkezet változik, a funkcionális szerkezet nem (HOFFMANN 1993: 135). Jellegében tehát a redukcióval ellentétes folyamat. Lexikális bővülés a *Zsolcai-Nagy-híd* > *Zsolcai-Nagy-kőhíd* névformában figyelhető meg. Az e névvel kapcsolatos változási folyamatok megítélési lehetőségeiről az előzőekben már szóltam.

4.5 Deetimologizációnak tekinthetjük azokat a helynévszerkezeti változásokat, „amelyek a helynevek funkcionális vagy lexikális szerkezetének elhomályosulása következtében jelentkeznek, s a helynevek hangalakjának szabálytalan megváltozását eredményezik” (HOFFMANN 1993: 139). Egyetlen ilyen esetet lehet valószínűsíteni a vizsgált határnevek körében, ez pedig a *Sárga-gödör* > *Sár-gödör* névpár esete. A *Sárga-gödör* az eredeti név, arra utal az előtag, hogy az itt található föld sárgaszínű volt. A vizes földet nevezhetik sárnak, de én elképzelhetőnek tartom, hogy egyfajta rövidülés jött létre, és ennek lett eredménye a *Sár-gödör*, és így elhomályosult az eredeti forma, de funkcionálisan az új sem nagyon különbözik, ez csak segíthette ennek a változásnak

a megtörténtét. Ennek ellenére lehet, hogy egy egyszerű jelzős szerkezet csupán a *Sárgödör*. De az is lehetséges, hogy névrészcsere történt, hisz a *sárga* világos közsői azonosíthatósággal bír. A *Só-jó* > *Sajó* változási folyamat azonban kétségkívül deetimologizációnak tekinthető.

A redukció és a bővülés, az ellipszis és a kiegészülés nyelvi síkon szoros kapcsolatban állnak egymással – ahogy azt a fenti példák is mutatják –, így az egyes nevekről kiderülhet, hogy bennük egészen ellentétes változás ment végbe. A már meglévő típusok szolgálhatnak ugyan mintával, de az is lehetséges, hogy az általánosabbnak bizonyuló változástól eltérő folyamat zajlik le egy-egy névben (TÓTH V. 2001a: 214). Tehát előfordulhatnak olyan nevek, melyekről nem állapítható meg világosan, hogy keletkezéstörténetileg melyik kategóriába tartoznak. Erre nagyon jó példa a *Rencés*, *Rencés-dűlő* esete, hiszen e két névforma négyfajta keletkezéstörténeti kategóriába is besorolható: így tehát egy *Rencés-dűlő* > *Rencés* ellipszis ugyanúgy elképzelhető, mint egy *Rencés* > *Rencés-dűlő* kiegészülés, vagy párhuzamos alakulást is feltételezhetünk, amikor is a *Rencés* határnév morfológiai szerkesztéssel, a *Rencés-dűlő* pedig szintagmatikus szerkesztéssel jött létre. A *Közép-dűlő* és *Középső-dűlő* szinonimák, és eldönthetetlen, hogy egy *Közép-dűlő* > *Középső-dűlő* bővülés, vagy egy *Középső-dűlő* > *Közép-dűlő* redukció ment-e bennük végbe.

5. Az átvett nevek névrendszertanilag szemben állnak a történeti tipológia első négy kategóriájával mint a belső helynévalkotás formáival (HOFFMANN 1993: 143). A névátvételek bizonyítékok lehetnek egy idegen nyelvű néppel való együttélésre, azonban ilyen nagy időtávlatból ezt nehéz lenne megállapítani. A felsőzsolcai nevek között a *Bódva* ~ *Boldva* és a *Csepnyik* neveket találtam biztosan vagy valószínűsíthetően ebbe a kategóriába tartozónak. Az egykori falu kialakulásakor vélhetően már laktak itt szlávok, erre utal Felsőzsolca neve is (a *Zsolca* nevet szláv szóból eredeztetik). A szláv nyelvű népesség miatt elképzelhető, hogy a *Csepnyik* határnevet kapcsolatba hozhatjuk a szláv nyelvvel, ám ennek igazolására vagy megcáfolására további információk és párhuzamos szláv nyelvi névformák lennének szükségesek.

A Csepnyik névvel összefüggésben egy óvatos megfigyelést talán máris tehetünk. A szomszédos Miskolc egyik városrésze a *Csanyik* (Mo.ft.) vagy *Csanyikvölgy* (Mo.ft., Lev.füz.) néven szerepel, amely elnevezés esetleg kapcsolatba hozható a felsőzsolcai *Csepnyik* határrész nevével. A *Csanyik* név első (akkor még településnévi) előfordulásai a következők: 1313/339: *Chenyk*, 1315/339: *Chyenyk*, 1317/318: *Chenyg* (Gy. 1: 766); 1339: *Chenyek* (Cs. 1: 170), 1819-1869: *Csenik* (Mkf.), ma *Csenyik* ~ *Csanyik* (vö. ehhez PÓCZOS 2001: 29). A *Csenyik* ~ *Csanyik* Árpád-kori településnév pusztta személynévből keletkezett magyar névadással: vö. 1328. e.: *Chenyk*, 1331/1333: *Chenyk* személynév, az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű, vö. cseh *Čenek*, *Čenek* személynév (FNESz.). A későbbi vegyes hangrendű, elhasonulással létrejött *Csanyik* alak a korai ómagyar korban még nem adatolható (PÓCZOS 2001: 29).

Az egykori falu történetéhez a következőket olvashatjuk: Borsod vármegyében a tatárjárás után épült Diós-Győr, mely 1248. után királyi adományként az Ákos nembeli Ernye ispán, későbbi bán kezébe került, ő építette fel a diósgyőri várat, mely nem sokkal ezután külön uradalmi központ lesz, melyhez többek között Felső-Zsolcza falu is tartozik (BOROVSKY 1909: 39), GYÖRFFY emellett a diósgyőri birtokok között Cseniket is felsorolja (Gy. 1: 746), sőt, a két Zsolcza birtokot már 1281-ben István birtokában jelzi (Gy. 1: 817). Ernye bán, vagy a fia, István telepítette a pálosokat Diós-Győrbe (BOROVSKY 1909: 39), és gazdag adományokat biztosított nekik, 1313-ban például a Győr melletti Csenik népes falut (BOROVSKY 1909: 40), mely az 1315-ös új adománykor már faluként szerepel (Gy. 1: 766, 774). 1315-ben halt meg István nádor, fiai fellázkodtak Károly Róbert ellen, és végül vérpadon végezték, így lett vége az Ákos nembeli birtokosoknak Borsod vármegyében (BOROVSKY 1909: 44). Csenik ezután 1364-ben még mint a diósgyőri pálosok birtoka fordult elő, Zsolczáról pedig azt tudjuk, hogy 1439-ben még Diós-Győrhöz tartozott (Cs. 1: 164, 170).

Mivel a honfoglalás során szláv nyelvű lakosság élt ezen a vidéken, és mindkét egykori falu neve a szláv nyelvvel hozható összefüggésbe, emellett pedig a 13. században az Ákos nembeli Ernye ispán birtokolta Felsőzsolcát, és Csanyikot is, feltételezhetjük, hogy a zsolcai határrészként előforduló *Csepnyik* és a ma miskolci határ *Csanyik* neve között összefüggés lehetséges. A *Csenyik* > *Csepnyik* változás

hangtörténetileg nem meglepő: nazálisok mellett az inetimologikus *-p* hang korántsem szokatlan jelenség.

3. A határrésszé vált települések névbokrai

1. „A lakott helyek, falvak elnéptelenedésével, beolvadásával együtt nevük általában nem merül feledésbe, hanem tovább él határrészek, dűlők, vizek stb. neveként” (HOFFMANN 1984–85: 103). Felsőzsolca határában két középkori település is feküdt, mely az idők során elnéptelenedett, pusztává vált: *Simárd* és *Jenke* falvak. *Simárd* esetében az elpusztult falunak csak egy része lett Felsőzsolca határrészévé, a másik fele ugyanis a szomszédos Alsózsolca területén fekszik. *Jenke* a 19. században ugyan Felsőzsolca külterületeként szerepel, ám a múlt század elején ezt a területet szinte teljesen Miskolchoz csatolták, így az egykori *Jenke* legnagyobb része Miskolc külterületévé vált (ZSÍROS 1993: 17–18).

Az egykori településnevet őrző tulajdonnévi alakulatok, a névbokrok a névbokrosodás hosszú történeti folyamata során jöttek létre. A névbokrosodás az a folyamat, melynek során az elpusztult település neve újabb helynevek névalkotójává válik, és ez kimutatható egyrészt az adott területet jelölő név szinonimáiban, másrészt a vele határos területek neveiben is (PÁSZTOR 2008: 217). Mindkét, Felsőzsolca határában fekvő hajdani település igen gazdag névbokorral rendelkezik, nemcsak a felsőzsolcai (*Jenke*, *Jenke-puszta*, *Jenke-rét*, *Jenkei-rét*, valamint *Simárd*, *Simárdi*, *Simárdi-Alsó*, *Simárdi-Alsó-dűlő*, *Simárdi-lapos*, *Simárdi-rét*, *Simárd-puszta*), hanem a környező települések határneveiben is több névben előfordul, vagyis az egykori falvak elpusztásodásuk után aktív névalkotóvá váltak. *Jenke* és *Simárd* falvak elhelyezésében nagy segítséget nyújtanak ezek a névbokrok: a nevükből kialakult határterületek lokalizációja nyomán nagyvonalakban meg tudjuk jelölni, hol feküdtek ezek az elpusztult települések.

2. A *Jenke* településnévként pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, az azonban, hogy a Hunyadiak korában még létező településről lehetett szó, igencsak kérdéses, hiszen az egykori *Jenke* falu történetéről semmilyen adat nem

maradt fenn. Az elnéptelenedett falu egy része a 19. században került Felsőzsolcához (ZSÍROS 1993: 18), másik része Miskolc külterületeként szerepel.

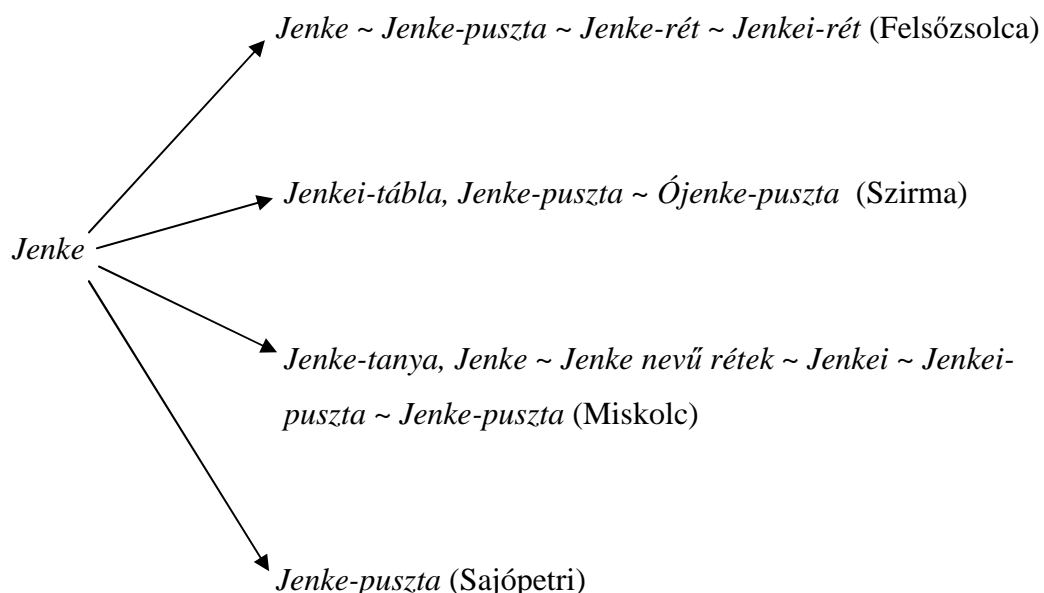
BOROVSKY SAMU történeti munkája több helyen is említi, de kialakulására, elnéptelenedésére, pontos elhelyezkedésére vonatkozóan semmilyen utalást nem tesz. A Benedek-rendű tapolcai apátságához tartozó területek felsorolásakor tűnik fel először (*Felső-Jenke puszta* néven), mely apátság 1221. előtt alakult és a mohácsi vészig állt fenn (BOROVSKY 1909: 21–22). 1453-ban egy adománylevél említi Zsolca falvakat, Jenke és Iklód pusztákat – Iklód szintén elpusztult település Alsózsolca határában –, melyeket a Bárius család birtokol, majd több birtokos cserél gazdát, míg végül 1507-ben Szirmay Mihály és Csabai Horváth Gergely *Jenke* nevű rétjüket Mindenszentek egyházának adományozza (BOROVSKY 1909: 65, 115). 1540-ben Ferdinánd Diós-Győr várát minden tartozékával Gyarmati Balassa Zsigmondnak adományozza, majd Balassa elfoglalja a pálosok klostromját és elveszi Jenke nevű pusztájukat, melyet később visszaad – a pálosokat még Ernye bán vagy fia, István telepítette Diós-Győrbe a 13. században, és gazdag adományokat adott a szerzeteseknek (BOROVSKY 1909: 39–40, 162–163). Jenke tehát gyakran cserélt gazdát, és a 13. századi felbukkanásakor már pusztaként jelenik meg. Ugyanakkor FERENCI MÁRIA Miskolc határkifejlődésénél a következőket írja: „Délről Szirma és Jenke 1394-ben vettek fel önálló határokat” (FERENCI 193?: 54–55)

A terület lokalizációjában a történeti földrajzot bemutató munkák segítenek. GYÖRFFY az Árpád-kori települések felsorolásánál említi Jenkét, utalva arra is, hogy ma már puszta Alsózsolca és Szirma között (Gy. 1: 778). CSÁNKI DEZSŐ a Hunyadiak korában mutatja be az országot, és a falvak említésénél ő is ír Jenke településről (1413, 1417: *Jenke*), mely „ma Jenke puszta Alsó-Zsolca mellett” (Cs. 1: 173). VÁLYI ANDRÁS munkája szerint, 1799-ben Jenke „szabad puszta Borsod vármegyében. Földes Urai G. Szirmay, és a Munkácsi Püspökség” (VÁLYI 2: 249). FÉNYES ELEK pedig 1851-ben a következő meghatározást adja: Jenke „szép puszta, Borsod vármegyében, Szirma, Alsó- és Felső-Zsolca helységek közt, Miskolcztól $\frac{3}{4}$ órányira, a Sajó és Bársonyos partján, 695 hold területtel, melly birtokosai közt háromfelé oszlik, u. m. a vallás-alapítványi sajó-ládi birtokhoz tartozik 96 h. szántóföld, 224 h. kaszálló, 190 h. erdő; Plathy Imrénő bir 65 h. rétet; végre a munkácsi püspök 30 h. szántóföldet, 60 h. kaszállót és 30 hold erdőt.” (FÉNYES 2: 154). Emellett Felsőzsolca pusztájaként is felsorolja Jenkét, hiszen

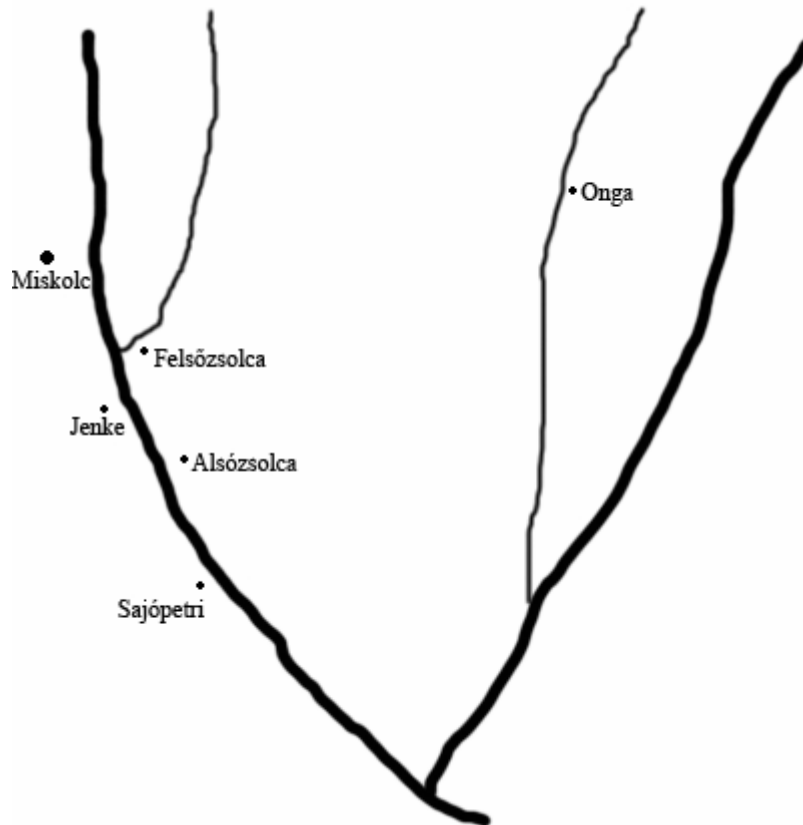
akkoriban Felső-Zsolca birtokosa is Plathy Imréné volt csakúgy, mint Jenke puszta egy részéé (FÉNYES 4: 340).

A település elhelyezkedéséhez nagy segítséget nyújtanak a 18–19. században készült térképek: főképpen is az Első és a Második katonai felmérés (1782–85 és 1819–1869), melyeken *Jenke* vagy *Jenke Puszta* a Felsőzsolca, Alsózsolca és Szirma falvak által bezárt háromszögnek majdnem a közepén helyezkedik el, a Sajó bal partján, Miskolctól dél-keletre (lásd ehhez Gy. 1. térképét is).

Mivel az elpusztult település neve a falu helyén kialakult határrészek neveként őrződött meg, így a környező települések határneveit is meg kell vizsgálni, hogy még pontosabb képet kapjunk arról, hol is helyezkedett el a középkori Jenke falu (2. ábra). PESTY FRIGYES felsőzsolcai (*Jenke rét*, PESTY 126) és szirmai (*Jenkei tábla*, *Jenke Puszta*, PESTY 329) határterületeknél egyaránt említi. Miskolc határterületeként *Jenketanya* (Mo.ft.), *Jenke*, *Jenke nevű rétek*, *Jenkei*, *Jenkei puszta* (Lev.füz. 8.), *Jenkepuszta* (Lev.füz. 16-18. 295), Szirma külterületeként *Ójenkepuszta* (Lev.füz. 16-18. 295) névvel találkozunk, illetve Sajópetri határrészeként is felbukkan *Jenkepuszta* névalak (Mo.ft.). Jenke tehát Szirma és Felsőzsolca közelében helyezkedhetett el, ahogyan azt a térképeken is ábrázolták (lásd ehhez az 1. térképét is).

2. ábra. *Jenke* falu nevének továbbélése határnevekben

1. térkép. Az egykori *Jenke* falu feltételezhető elhelyezkedése

3. A *Simárd* név történetéről nincsenek olyan pontos adatok, mint amiket a *Jenke* esetében felderíthettünk. A név nagy valószínűséggel ugyancsak puszta személynévi eredetű. A puszta személynév helynévvé válását ugyanis több lehetőség is támogatja, vagyis a kialakulása többféleképpen is elképzelhető. Alakulhatott egyrészt az Árpád-korból adatható *Simar* ~ *Sinar* (1296: *Synar*, *Symar*, ÁSz.) személynév *-d* helynévképzős származékaként. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy a *Simard* (1296/1303: *Symard*, ÁSz.) személynévből keletkezett puszta személynévi névadással. Az Első katonai felmérés már 1782-85-ből mutat *Simárd* határrészt, ami VÁLYI szótárában *Simánd*-ként fordul elő, így ezt a kialakulási lehetőséget is meg kell vizsgálni. *Simánd* helynév több megyében is található, de egyik sem a régi Borsod vagy Abaúj vármegyében. Kialakulását az Árpád-korból is adatható *Sima* személynév *-nd* képzős alakjával hozzák összefüggésbe (FNESz.). Névadatunk valószínűleg *Simárd* alakban jöhetett létre, és lehetett használatban: az egyszeri előfordulással álló *Simánd* alak feltehetően hibás forma lehet.

A történeti adatok *Jenke* pusztája mellett *Simárd* pusztát is említik (VÁLYI, FÉNYES, MFt.), ám ennek elpusztásodási körülményei ugyancsak ismeretlenek előttünk. GYÖRFFY, CSÁNKI munkája egyáltalán nem említi ezt a hajdani települést (ami talán a későbbi keletkezését jelentheti), és a FNESz. sem foglalkozik ilyen településnévvel. Egyes feltételezések szerint nem is falu volt, hanem egy elpusztult (*Kemej* vagy *Szinye* nevű) faluhoz tartozó határrész, mely utólag került Felsőzsolcához (ZSÍROS 1993: 17–18). Ugyanakkor egy 1700-as évekbeli utakat jelölő térképen szerepel *Simárd*-ra vezető út (ZSÍROS 1993: 94), emellett a terület nagysága és elhelyezkedése, valamint az ott talált paleolit, neolitik és bronzkori leletek is az önálló falu elképzelést támogatják inkább. 1864-ben pedig már a faluhoz tartozó határrésznek tünteti fel PESTY.

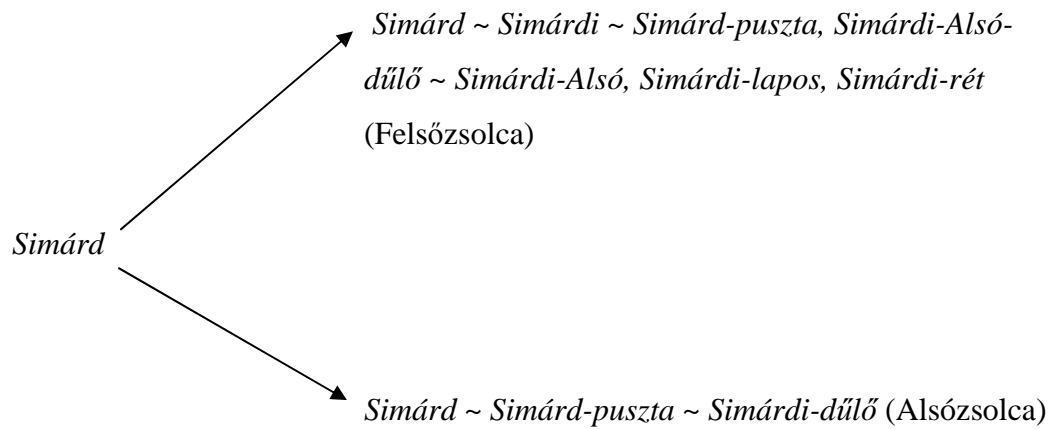
Simárd falu lokalizációja ezért kissé problémásabb, mint *Jenkéé*. Az első történeti munka, mely megemlíti, VÁLYI ANDRÁS munkája 1799-ből: „*Simánd*: szabad pusztája Borsod vármegyében.” (VÁLYI 3: 260). FÉNYES ELEK ugyanúgy, mint *Jenke* esetében önállóan, és Felsőzsolca határában elterülő pusztaként is megemlíti *Simárdot*, mely „pusztája, Borsod vármegyében, Felső Zsolcától 1 órányira, 100 hold szántóföldet, 272 hold kaszállót, 12 ¼ h. legelőt foglal magába” (FÉNYES 3: 29 és 4: 340). PESTY két falu leírásánál is ír *Simárd* nevet viselő határrészről: az egyik Felsőzsolca (*Simárd pusztája*, PESTY 126), a másik falu pedig Alsózsolca, ahol „*Simárdi* düllő (...) Sajó Ládi vallás alapítványi *Simárdi* pusztával határos” (PESTY 29), viszont Sajólád leírásánál nincs szó *Simárd*ról.

Az Első katonai felmérés térképén *Simárd wh.*, a Második katonai felmérés térképén *Simardi W. H.* és *Simard Pusztája* szerepel, és mindkét esetben az egykori falu helye megegyezik a PESTY felméréséhez készült térképen szereplő *Simárd*dal, mely Felsőzsolca és Alsózsolca közé, Felsőzsolcától délkeletre helyezi.

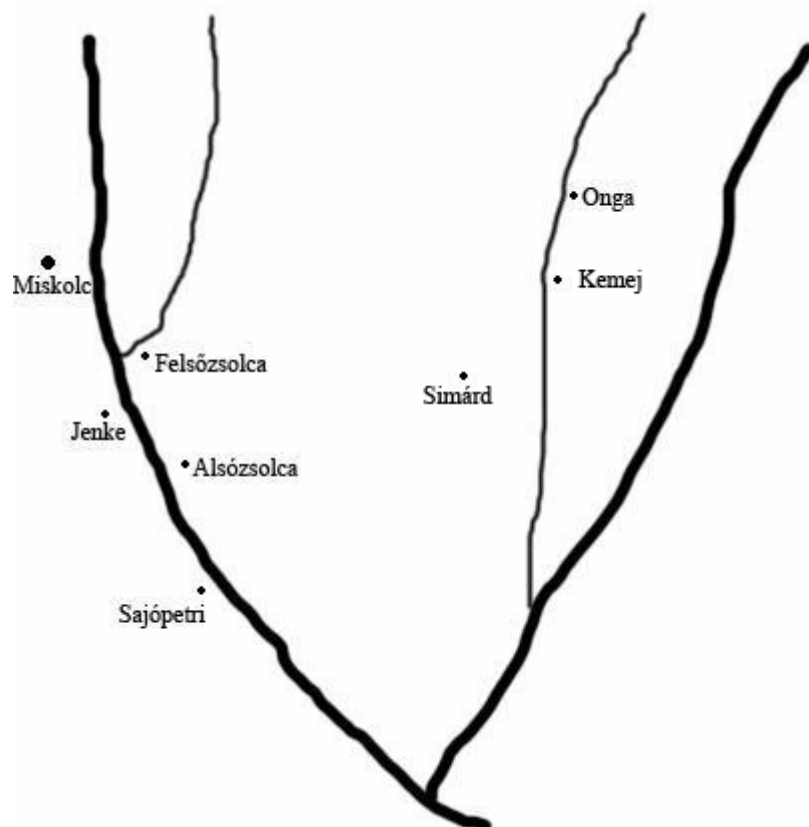
A környező települések közül csak Alsó- és Felsőzsolca határneveiben találkozunk *Simárd*-dal (Mo.ft.), valamint *Simárdpusztá*-val (Lev.füz. 16-18.) (lásd ehhez a 3. ábrát is). BODNÁR TAMÁS úgy ír róla, mint az egyetlen, máig nem tisztázott területről Alsózsolca közelében, mely területnek egy része Felsőzsolcához, más része Felkemejhez tartozik és minden bizonnyal középkori település, de erre vonatkozóan nincsenek adatok (BODNÁR 2005: 8). Mivel *Kemej* is elpusztult település, figyelembe kell venni a név fennmaradását a környező határnevekben, hogy ezt az egykori falut is be tudjuk határolni. A 2. térképen azt igyekeztem ezért bemutatni, hogy feltételezéseim

és a történeti források szolgáltatata adatok fényében hová lokalizálható részben *Kemej*, részben pedig *Simárd* települések helye.

3. ábra. *Simárd* falu nevének továbbélése határnevekben

2. térkép. Az egykori *Kemej* és *Simárd* falvak feltételezhető elhelyezkedése

4. Összegzés

A felsőzsolcai vizsgált névanyag 184 határnevet tartalmaz, mely összesen 98 objektumot jelöl meg. A határnevek között 141 kétrészes és 43 egyrészes név található (ezek aránya tehát 76,5 : 23,5%). A funkcionális-szemantikai elemzés alapján azt állapíthattuk meg, hogy Felsőzsolca határneveinek nagy része (164 név) valamilyen sajátosságot kifejező elemet tartalmaz, legtöbbször kétrészes nevek előtagjaként. A kétrészes határnevek utótagja leggyakrabban földrajzi köznévvé, mely fajtajelölő funkcióban áll. E szerepben a megnevező funkcióval álló helynév utótagként ritkábban tűnik fel.

Keletkezéstörténeti szempontból a felsőzsolcai határnevek igen tekintélyes hányada szintagmatikus szerkesztéssel alakult, ami nem meglepő, hiszen a modern kori névrendszer magvát általában véve is a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött kétrészes nevek adják (HOFFMANN 1993: 70). Pontos történeti adatok hiányában az egyes határnevek esetében számolnunk kell több, esetleg ellentétes irányú alakulási folyamattal is. Ezek megítélése a nagy időbeli távolság miatt számos esetben nem lehetséges.

A Felsőzsolca közelében található középkori elpusztult települések aktív névalkotó szerepet töltenek be a névanyagban mindmáig: a határrésszé vált *Jenke* és *Simárd* falvak nevét névbokrok őrzik, nem csak a vizsgált nevek körében, de a környező települések határneveiben is. A határnevek tanulmányozása pedig ennek folytán fontos fogódzóként szolgál maguknak a hajdan volt településeknek a minél pontosabb lokalizációjához is.

A szinonim alakok ugyancsak jellemzőnek tűnnek a vizsgált névanyagban, sok esetben 4-5 névalak is használatos ugyanazon határrész megjelölésére, mint például a *Halom* ~ *Halmok* ~ *Zsolcai-halom* ~ *Ongai-halom* ~ *Test-halom*; vagy a *Pást* ~ *Nagy-Pást* ~ *Páskom* ~ *Liba-legelő* ~ *Lúd-pást* határnevek esetében. Ezek a szinonim alakok leggyakrabban szerkezeti változással alakultak a már meglévő elsődleges határnévből,

de ritkán az is előfordul, hogy különböző, egymástól függetlenül alakult névformák jelölik meg ugyanazt a helyet, ilyenek például a *Kartács* ~ *Nagy-berek* ~ *Álom-zug* határnevek, melyeknek tehát lexikális tekintetben nincs közük egymáshoz, és funkcionális tekintetben is más-más névadási motívum hívta őket életre.

Irodalom

- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévszótár (1000-1301)*. Bp., 2004.
- BODNÁR TAMÁS (2005), *Alsózsolca története. A honfoglalástól a XVIII. századig*.
Alsózsolca.
- BOROVSKY SAMU (1909), *Borsod vármegye története a legrégebbi időktől a jelenkorig. I.* Budapest.
- Cs. 1. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.*
Bp., 1890.
- FÉNYES = FÉNYES ELEK, *Magyarország Geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik I-IV.* Bp., 1851.
- FERENCI MÁRIA (193?), *Miskolc településföldrajza*. Miskolc (kézirat).
- FNESz. = Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II.* Bp., 1997.
- Gy. 1. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I.* Bp., 1964.
- HOFFMANN ISTVÁN (1984-85), A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások*. 26-27: 103-114.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások*. 37: 207-216.
- KISS LAJOS (1994), A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv*. 90: 1-19.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr*. 120: 440-450.
- KISS LAJOS (1999), Történelmi vizsgálatok a földrajzi nevek tükrében. *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai I.* Piliscsaba.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000-1350. I. Abaúj és Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- MÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF, SZŐKE ISTVÁN, O. NAGY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1972.

- PÁSZTOR ÉVA (2008), *Határrezzé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései*. In: *Név és valóság*. Szerk. Bölcskei Anna–N. Császi Ildikó. Bp. 217-222.
- PESTY = PESTY FRIGYES, *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Miskolc, 1988.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen.
- PÓCZOS RITA (2006), *Az Árpád-kori Borsod vármegye lakosságának nyelvi-etnikai összetételéhez*. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Szerk. Hoffmann István–Tóth Valéria. Debrecen. 87-105.
- PUTZ JÓZSEF - ZSÍROS SÁNDOR (1996), *Szülföldünk Felsőzsolca*. Felsőzsolca.
- RMCSSz. = Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára*. XIV-XVI. Század. Bp. 1993.
- TAKÁCS LÁSZLÓ (1998), *Onga története*. Onga.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967-1976.
- TÓTH VALÉRIA (1999), *Helynevek a helynevekben*. *Magyar Nyelvjárások*. 37: 435-442.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), *A helynevek lexikális szerkezetéről*. *Folia Uralica Debreceniensia*. 8: 643-655.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- Tóth Valéria (2001c), *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I-IV*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979-2002.
- VÁLYI = VÁLYI ANDRÁS, *Magyar országnak leírása*. Buda: Királyi Egyetemi nyomda 1799.
- ZSÍROS SÁNDOR (1972), *Felsőzsolca földrajzi nevei*. Felsőzsolca (kézirat).
- ZSÍROS SÁNDOR (1993), *Felsőzsolca története*. Felsőzsolca.

Források

BmT. 112 = *Mapa praedii Fel Kemely*. XVIII. sz vége. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.

- BmT. 115 = *Praedium Simard*. XIX. sz. eleje. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- BmT. 124 = *Mappa medietatem territorii possessionis F. Zsólcza exhibens 1771, Occasione Urbarialis Regulationis*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- BmT. 131 = *Mappa terreni Sajo Petri et praedii Jenke*. XVIII. sz. vége. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- BmT. 39 = *Delineatio viarum commercialium a cannabetis Felső Zsolczaiensibus Cassoviam per Onga Tokajinum, dein Tokajino per Onga penes diversorium Kutyakaparó in comitatum Tornensem ducencium*. XIX. század eleje. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- BMU. 592 = *Alsó-Zsolcza község határához tartozó „Pusztá Simard” és Kemeji erdő*. 1877. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- BOROVSZKY = *Borovszky Samu történeti gyűjteménye*. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17., Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Gyűjtemények.
- Csánki = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I*. Bp., 1890.
- Ekf. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782-85*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- Fényes = FÉNYES ELEK, *Magyarország Geographiai szótára*. Bp., 1851
- Fzs.tört. = ZSÍROS SÁNDOR, *Felsőzsolca története*. Felsőzsolca, 1993.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza..* Bp, 1966.
- Lev.füz. 16-18. = *Levéltári füzetek 16-18. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Történeti helységnévtára 1870-1983*. Mc., 1983.
- Lev.füz. 8. = *Borsodi levéltári füzetek 8. Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratok térképein. K-R*. Mc., 1979.
- Mft. = *Mezőcsáti Felsőzsolca térkép 1891*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- Mkf. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819-1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- Mo.ft. = *Magyarország földrajzinév-tára II*. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Bp. 1980.
- Örökség 2002/1 = ZSÍROS SÁNDOR, *Az újraeledő falu. Részletek Felsőzsolca XVIII-XIX. Századi történetéből. Örökség*. 2002/1: 17-37.
- Örökség 2004/2 = ZSÍROS SÁNDOR, *Alsó- vagy Felső- volt az első? I. Örökség*. 2004/2: 13-15.

- Örökség 2004/3 = ZSÍROS SÁNDOR, Felsőzsolca földrajzi nevei I. *Örökség*. 2004/3: 35-42.
- Örökség 2005/2 = ZSÍROS SÁNDOR, Felsőzsolca földrajzi nevei II. *Örökség*. 2005/2: 21-25.
- Örökség 2005/3 = ZSÍROS SÁNDOR, Felsőzsolca földrajzi nevei III. *Örökség*. 2005/3: 42-44.
- Örökség 2006/1-2 = ZSÍROS SÁNDOR, Felsőzsolca földrajzi nevei IV. *Örökség*. 2006/1-2: 19-21.
- Örökség 2008/1-2 = ZSÍROS SÁNDOR, Földrajzi neveink VII. *Örökség*. 2008/1-2: 11-13.
- Pesty = PESTY FRIGYES, *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Mc., 1988.
- Putz-Zsíros = PUTZ JÓZSEF-ZSÍROS SÁNDOR, *Szülőföldünk Felsőzsolca*. Felsőzsolca, 1996.
- Vályi = VÁLYI ANDRÁS, *Magyar országnak leírása*. Buda: Királyi Egyetemi nyomda, 1799.
- XXII. I. 254 = *Borsod vármegye levéltára Feudális kori iratainak összevont bemutatása IV. 501/b. XXII. I. 254*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- XXX. 1. = B.-A.-Z. m. Lt. XXX. 1. doboz.
- XXX. 2. = B.-A.-Z. m. Lt. XXX. 2. doboz.
- Zsíros = ZSÍROS SÁNDOR, *Felsőzsolca földrajzi nevei*. Felsőzsolca (kézirat), 1972.